

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРИЙОМНИХ
БАТЬКІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2319-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
М.В. Кабаченко

Керівник: доцент кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти,
к.пед.н. _____ О. Г. Лещенко

Рецензент: _____

Запоріжжя

2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет _____

Кафедра _____

Рівень вищої освіти _____

Спеціальність _____

(шифр і назва)

Освітня програма _____

**ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри**

« ____ » _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)**

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « ____ » _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 92 с., 9 таблиць, 84 джерела, 3 додатки.

Об'єкт – процес формування педагогічної культури у прийомних батьків.

Предмет – зміст, форми та методи формування педагогічної культури у прийомних батьків.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити програму формування педагогічної культури у прийомних батьків.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення; емпіричні – опитувальники, контент-аналіз, педагогічний експеримент; статистичні методи обробки даних.

Теоретичне значення роботи полягає у визначенні, змістовному розкритті та науковій конкретизації змісту, форм та методів формування педагогічної культури прийомних батьків.

Практичне значення роботи полягає у розробці програми формування педагогічної культури прийомних батьків.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти, громадські організації.

ПРИЙОМНА СІМ'Я, ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА БАТЬКІВ,
ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ,
СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ

SUMMARY

Kabachenko M. V. Formation of pedagogical culture in foster parents.

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (84 items, 3 of foreign origin), 9 tables, 3 addenda. The qualifying work volume is 114 pages long, 92 of them – main text.

The research object: the process of formation of pedagogical culture in foster parents.

The research subject: the content, some forms and methods of formation of pedagogical culture in foster parents.

The target of the study: is theoretical substantiating and experimental testing the program of formation of pedagogical culture in foster parents.

The research tasks are:

1. To determine the essence and content of pedagogical culture of parents.
2. To analyze the foreign experience of forming the pedagogical culture of parents.
3. To define the features of the functioning of foster families.
4. To reveal the content, forms and methods of formation of pedagogical culture of foster parents.
5. To check experimentally the program of formation of pedagogical culture in foster parents.

The research methods: theoretical analysis of sources, systematization, generalization, observation, interviewing, questioning, comparison, testing, social and pedagogical experiment.

The part 1 “Theoretical foundations of formation of pedagogical culture at foster parents” is to substantiate and determine the essence and content of the definition, meaningful disclosure and scientific specification of the content, forms and methods of forming the pedagogical culture of foster parents.

The part 2 “Content, forms and methods of formation of pedagogical culture in foster parents” is to develop a program of formation of pedagogical culture of foster parents.

The field of practical use: general secondary education institutions, public organizations.

Key words: foster family, pedagogical culture of parents, formation of pedagogical culture of foster parents, social pedagogue.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні основи формування педагогічної культури у прийомних батьків.....	12
1.1.Сутність та зміст формування педагогічної культури батьків.....	12
1.2.Закордонний досвід формування педагогічної культури у прийомних батьків.....	23
1.3.Особливості функціонування прийомних сімей.....	29
1.4. Формування педагогічної культури у прийомних батьків.....	39
Розділ 2. Зміст, форми та методи формування педагогічної культури у прийомних батьків.....	59
2.1.Методика дослідження вихідного рівня педагогічної культури у прийомних батьків.....	59
2.2. Програма формування педагогічної культури у прийомних батьків.....	68
2.3. Аналіз результатів впровадження програми формування педагогічної культури у прийомних батьків.....	81
Висновки.....	87
Список використаних джерел.....	93
Додатки.....	102

ВСТУП

Вирішення проблеми соціального сирітства є визначеним стратегічним пріоритетом української державної політики. Стратегія деінституціалізації дітей-сиріт стала першочерговим завданням у реалізації державної політики соціального захисту дітей-сиріт у більшості країн у XXI ст. В Україні з 2006 р. розпочався процес деінституціалізації дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, що передбачало комплекс дій по виведенню дітей із державних установ піклування з метою створення умов для виховання та розташування дітей поза закладами інтернатного типу. Сучасна система опіки над дітьми-сиротами мала поєднувати два напрями: реорганізацію інтернатних установ та розвиток форм сімейної опіки.

Сутність державної політики України щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків зафіксовано у Конвенції ООН про права дитини, Конституції України, Сімейному Кодексі, Законах України «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», реалізація яких передбачає форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення (удочеріння), передачу їх під опіку (піклування) й повне державне утримання в навчально-виховних закладах; гарантує надання допомоги.

Зокрема, проблемам удосконалення системи державного врегулювання усиновлення, опіки та піклування, впровадженню інших альтернативних форм влаштування дітей присвячені роботи Л. Брудницької, А. Котляр, В.Савченко, Н. Шостя, М. Коробицької, А. Сагайдак, І. Звереві, О. Безпалько, С. Марченко, Х. Лисенко, О. Савченко, Є. Фурси та ін.

Прийомні сім'ї допомагають вирішувати завдання, пов'язані з соціальною адаптацією дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки, з освітою,

моральним вихованням, духовним і фізичним розвитком, професійним становленням, творчим розвитком. Власне кажучи, прийомна сім'я виступає тим соціальним інститутом, який сприяє успішній соціалізації дитини.

Сутність, зміст та особливості соціально-педагогічної діяльності з прийомною сім'єю вивчали Т. Дружиніна, Л. Міхеєва, А. Нечаєва, В. Сорочинська, О. Фетісова, С. Чашкова та ін. У теоретичний аналіз мотивації прийомного батьківства значний доробок внесли як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (Л. Божович, О. Леонтєв, В. Мясіщев, Д. Узнадзе, В. Ядов та ін.).

Аналіз філософської, психологічної, соціально-педагогічної літератури свідчить про наполегливі пошуки вченими умов та ефективних механізмів батьківського виховання та формування навичок батьківства, підготовки молоді до виконання батьківських функцій. Формування педагогічної культури батьків вивчали Т. Алексеєнко, І. Гребенніков, Т. Кравченко; формування готовності до материнства – І. Братусь, В. Брутман, Н. Максимовська, С. Мещерякова, О. Нестерова, Г. Філіппова, О. Тіунова; феномен батьківства та виконання ролі батька вивчали Ю. Борисенко, Н. Гусак, Ю. Євсеєнкова; формуванню усвідомленого батьківства приділялася увага у дослідженнях О. Безпалько, Л. Буніної, Т. Веретенко, М. Єрміліної, В. Кравця, В. Кікінеджи, Г. Лактіонової, О. Песоцької, Н. Шевченко. Зміст, форми, методи, умови і проблеми підготовки молоді і молодої сім'ї до батьківства розкриваються у роботах Т. Говорун, А. Капської, І. Кона, О. Лещенко. Але разом з тим залишаються недостатньо розробленим питання підвищення педагогічної культури прийомних батьків як напряму роботи соціального педагога в закладах освіти, оскільки такі батьки потребують професійної допомоги з боку кваліфікованих спеціалістів. Саме таким спеціалістом є соціальний педагог, який спрямовує свої зусилля на формування педагогічної культури прийомних батьків, а також на створення та покращення емоційного клімату у сім'ї.

Питанням створення та супроводу прийомних сімей, підготовкою прийомних батьків займаються центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей. Проте, виконуючи свої батьківські обов'язки,

прийомні батьки часто у повсякденному житті зтикаються з проблемами у питаннях навчання та виховання прийомних дітей, у зв'язку з чим потребують підтримки.

Враховуючи вищесказане, ми вважаємо, що тема дипломної роботи «Формування педагогічної культури у прийомних батьків» є актуальною.

Об'єкт: процес формування педагогічної культури у прийомних батьків.

Предмет: зміст, форми та методи формування педагогічної культури у прийомних батьків.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити програму формування педагогічної культури у прийомних батьків.

Завдання:

1. Розкрити сутність та зміст педагогічної культури батьків.
2. Проаналізувати закордонний досвід формування педагогічної культури батьків.
3. Визначити особливості функціонування прийомних сімей.
4. Розкрити зміст, форми та методи формування педагогічної культури прийомних батьків.
5. Експериментально перевірити програму формування педагогічної культури у прийомних батьків.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз наукової літератури для з'ясування змісту базових понять дослідження; систематизація, порівняння, узагальнення сутності та змісту педагогічної культури прийомних батьків; емпіричні – порівняння, спостереження, тестування, педагогічний експеримент для вивчення стану досліджуваної проблеми та перевірки ефективності впровадженої програми формування педагогічної культури у прийомних батьків; статистичні – методи математичної статистики для одержання кількісно-якісної характеристики результатів дослідження.

Теоретичне значення роботи полягає у визначенні, змістовному розкритті та науковій конкретизації змісту, форм та методів формування педагогічної культури прийомних батьків.

Практичне значення роботи полягає у розробці програми формування педагогічної культури прийомних батьків.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 91 сторінку основного тексту. Список використаних джерел налічує 84 позиції.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ

1.1. Сутність та зміст формування педагогічної культури батьків

Педагогічна культура є актуальною соціально-педагогічною діяльністю, оскільки підвищує рівень культури батьків. Цією проблемою займалися науковці, такі як: Т. Алексеєнко, О. Докукіна, К. Журба, Т. Кравченко, В. Постовий, О. Хромова, та ін.

На основі аналізу напрацювань педагогів-практиків і науковців із проблеми формування педагогічної культури батьків визначено такі умови успішного виховання дітей у сім'ї: глибоке і всебічне знання батьками своїх дітей; особистий приклад батьків, їх авторитет, характер стосунків у сім'ї; організація спільної діяльності, вільного часу, спілкування з дітьми, що впливає на виховання в дітей працелюбності, самостійності, вимогливості до себе, відповідальності; єдність вимог у сім'ї, партнерська взаємодія педагогів закладів освіти і батьків вихованців (І. Гребінников, Т. Лодкіна, А. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський).

Провідний методологічний принцип соціальної педагогіки в роботі з сім'єю є таким: сім'я – це головний осередок суспільства, де здійснюється базисна соціалізація дітей за рахунок посилення всіх її основних функцій, і в першу чергу – виховної, рекреативної (фізичної, матеріальної, моральної, психологічної взаємодопомоги, організації дозвілля), регулятивної та феліцітологічної (відчуття щастя в сім'ї) [69].

До проблем, що становлять зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю, належать: систематизація та оновлення найбільш доцільних форм і методів роботи з сім'єю; пошук нових шляхів взаємодії сім'ї з «відкритою» школою, із залученням всіх елементів мікросередовища; опора в співробітництві з сім'єю

на діяльність соціального педагога з метою посилення ролі сім'ї в соціалізації дітей та юнацтва [66].

Соціальна робота з сім'єю – це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [3, 29].

Мета соціальної роботи з сім'єю – це соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж, соціальна реабілітація, надання їй соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформативно-консультативної, психотерапевтичної допомоги та підтримки з метою вдосконалення її життєдіяльності [66].

Одним із важливих принципів роботи з сім'єю є принцип самозабезпечення, тобто надання соціальної допомоги з метою пошуку і стимуляції її внутрішніх резервів, які допоможуть вирішити власні проблеми. Соціальна робота з родиною спрямовується на всю сім'ю в цілому, а також на окремих її членів (дітей, батьків, подружню пару, інших членів родини). У процесі такої роботи вирішується питання раціональної організації внутрісімейного спілкування, нормалізації життєдіяльності і відпочинку сім'ї та окремих її членів, спілкування з навколишнім середовищем, допомога надається у раціональному розв'язанні складних сімейних колізій, конфліктів, знімаються стреси [60].

Родина являє собою систему соціального функціонування людини, один з основних інститутів соціалізації, її функції трансформуються не тільки під впливом соціально-економічних умов, але й у силу внутрішніх процесів свого розвитку.

Сучасна родина переживає складний етап – перехід від традиційної моделі до нової. Поряд із традиційними функціями, зв'язаними з народженням і вихованням дитини, з рішенням повсякденних проблем, родина покликана бути

надійним психологічним «укриттям», що допомагає людині виживати у важких, що швидко змінюються, умовах сучасного життя. Сім'я забезпечує своїм членам економічну, соціальну і фізичну безпеку, турботу про малолітніх, старих і хворих, умови для соціалізації дітей, молоді і, що найважливіше – поєднує своїх членів почуттям любові, спільності і дає можливість розділяти з іншими труднощі і радості життя [61].

Поняття «соціально-педагогічна діяльність» визначається як діяльність спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності [67, 49].

Структура соціально-педагогічної діяльності представлена наступними елементами: мета, завдання, зміст, форми та методи, результат і, звичайно, суб'єкт і об'єкт [67, 49].

Метою соціально-педагогічної роботи є створення оптимальних умов соціалізації особистості, задоволення її потреб.

Основні завдання соціально-педагогічної діяльності: створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості та реалізації її соціальних прав та свобод; створення умов для безпечного життя та розвитку дитини, задоволення її потреб; попередження та подолання негативних явищ в сім'ї, школі, близькому середовищі дитини; збереження та зміцнення здоров'я особистості; надання конкретної соціально-педагогічної та психолого-педагогічної допомоги та підтримці дітям, молоді, сім'ям [67, 49].

Соціальний педагог – суб'єкт професійної діяльності, який надає допомогу дітям та молоді в реалізації їх прав та потреб, всебічному розвитку та самореалізації, а також допомагає сім'ям у вихованні та розвитку дітей.

Роль соціального педагога у закладах освіти, в яких працює такий фахівець, стає незамінною для дітей, які відчули погіршення духовного, матеріального, соціального благополуччя сім'ї, фізичного та психічного здоров'я тощо.

Законом України «Про освіту» визначено, що у системі освіти саме

соціальні педагоги здійснюють педагогічний патронаж, який сприяє взаємодії навчальних закладів сім'ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють [54]. У закладі загальної середньої освіти соціальний педагог має сприяти співпраці педагогів, батьків дітей та спеціалістів інших галузей (медичної, правової, соціальної).

Важливими напрямками діяльності соціального педагога є робота з дітьми, вчителями, сім'ями, психологом, а також адміністрацією закладу. Сутність соціально-педагогічної роботи з дітьми шкільного віку полягає у попередженні або подоланні відхилень у поведінці; наданні дітям комплексної допомоги у вирішенні проблем виховання, їхнього соціального, культурного розвитку, компенсації проблем соціалізації [29].

Для цього фахівцям необхідно організовувати педагогічні години, тренінги, ділові ігри, постійно проводити індивідуальні та групові консультації з питань, які виникають у процесі виховної діяльності. Робота з сім'ями вимагає від соціального педагога формування знань у батьків з питання захисту прав дитини, соціальної допомоги сім'ям різних соціальних категорій, особливостей сімейного виховання тощо.

Соціальний педагог спрямовує свої зусилля на формування психолого-педагогічної культури батьків, покращення емоційного клімату у сім'ї. Важливе значення у роботі з сім'єю має соціально-педагогічний патронаж, результативність якого залежить від компетентності соціального педагога, його вміння включати батьків і дітей у процес аналізу і пошуку, тим самим сприяти їх самовдосконаленню як в особистісному плані, так і в плані міжособистісних стосунків [16, 170].

Особистий досвід, отриманий в батьківській сім'ї, а пізніше і самостійне виконання батьківських ролей суттєво впливають на якість життя кожної людини. Задовольняючи особисту потребу в батьківських і материнських почуттях, контактах з дітьми, їх вихованні і відтворенні себе в них, батьки виконують виховну функцію сім'ї. Значною кількістю досліджень виявлено, що

чим молодший вік батьків, тим нижчий рівень виховного процесу, що відбувається у даній сім'ї. Тому виконання батьками виховної функції в сучасних умовах потребує пошуку шляхів взаємодії сім'ї і виховних інституцій суспільства. Одним із напрямів такої роботи є підвищення педагогічної культури батьків [16].

У концепції «Сім'я і родинне виховання» розкриті значення сім'ї в суспільстві, найвищі виховні ідеали сім'ї (праця, духовність, громадянство), досвід національного виховання, провідні напрями та методи сімейного виховання (особистий приклад батьків, режим навчання, праці та відпочинку дітей та ін.), методологічні засади педагогічної культури батьків. Що ж таке «педагогічна культура» та «педагогічна освіта батьків»?

Педагогічна культура батьків – це складова загальної культури людини, яка втілюється в творчій виховній діяльності і сприяє формуванню духовно багатой і всебічно розвинутої особистості. Рівень сформованості педагогічної культури є визначальним у роботі вихователя, вчителя та виховній діяльності батьків; характеризує зміст їхніх взаємин з дітьми; забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовдосконалення особи шляхом засвоєння набутого людством досвіду виховання молодих поколінь [61, 126].

Педагогічна освіта батьків – складне інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності. Педагогічна культура батьків характеризується певною сумою знань з психології, педагогіки, фізіології, гігієни тощо; вміннями та навичками, набутими в процесі виховання дітей та догляду за ними, здатністю синтезувати інформацію, що надходить з різних джерел, оволодівати методами сімейного виховання. Педагогічна культура батьків у різних життєвих ситуаціях може виявлятися в комплексі або окремих її складових [63, 246].

Виховання батьків визначається як формування мотиваційної, змістової і конструктивної підсистем; поліпшення механізму регулятивних систем, які пов'язані з умовами реалізації виховної діяльності сім'ї. Мотиваційна підсистема (або мотиваційний компонент системи) являє собою сукупність

потреб, інтересів, бажань, планів, програм, спонукань. Виховна діяльність завжди опосередкована інтересами і може реалізовуватись без використання механізму емоцій. Формування мотиваційного компонента передбачає стимулювання інтересів, цілеспрямованості, бажань молодих батьків з урахуванням сукупності установок особистості, а також визначення мети виховання молодших школярів в умовах сім'ї, складання відповідних планів і програм. Змістова підсистема передбачає забезпечення батьків надійними і усвідомленими знаннями психолого-педагогічного мінімуму виховання дітей [34].

Змістовий компонент педагогічної культури молодих батьків визначається завданнями сімейного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [79]:

- 1) турбота про здоров'я дитини, нормальний розвиток її почуттів і сприймання (органів зору, слуху, нюху, смаку...);
- 2) піклування про всебічний розвиток дитини, формування її мовлення, елементарних знань та уявлень про навколишній світ за допомогою казок, пісень, лічилок, примовок, загадок, скоромовок, прислів'їв тощо;
- 3) формування ціннісних орієнтацій у дитини з позицій добра, справедливості, гуманності, чесності, почуття власної гідності;
- 4) створення сприятливої трудової атмосфери співробітництва;
- 5) залучення дитини до народних традицій, до активної участі у всенародних і сімейних святах.

Конструктивний компонент являє собою сукупність всіх видів, форм, умінь, навичок особистості, прийомів, методів, що використовуються у виховній діяльності батьків. Він передбачає практичне вміння творчої реалізації оновлених компонентів і параметрів педагогічної культури в практиці сімейного виховання.

Вимоги до процесу формування педагогічної культури молодих батьків:

- цілісний підхід до вибору сукупності засобів, що забезпечують формування всіх компонентів педагогічної культури ;
- урахування рівнів педагогічної підготовленості батьків і їх

індивідуальних особливостей;

- досягнення наступності в поповненні знань і тісного їх взаємозв'язку з особистою практикою виховання дітей кожного з молодих батьків [48,136].

Виходячи із зазначеної структури, можемо аналізувати педагогічну культуру сім'ї як зміст взаєностосунків між батьками і дітьми через включення механізмів різних видів їх діяльності і втілення в цій діяльності моральних категорій. Реалізація будь-якої моральної категорії міри в її конкретних характеристиках, тобто абсолютно конкретного уявлення про те, що робити, як це робити і для чого це потрібно робити саме так, а не інакше. Таке обґрунтування взаємодії з іншою людиною (в нашому прикладі батьків з дитиною) являє собою процес прийняття рішення про рівень такої взаємодії, а також про міру впливу як на дитину, так і на себе. Виховання батьків повинно засновуватися на принципах демократизації і гуманізації, воно має зміцнити віру батьків у професійну компетентність, тактовність і доброзичливість вихователя, його вміння зрозуміти їх і допомогти їм у вирішенні конкретних проблем, взаємодії з ними тощо [17,81].

У своїй педагогічній освіті батьки повинні побачити можливості розвитку спілкування і спільної діяльності з дитиною, зробити свою педагогічну позицію більш адекватною, гнучкою, прогностичною. Не менш важливо, щоб стосунки батьків і педагогів вибудовувалися на партнерських засадах, оскільки успішно виховувати дітей можуть лише батьки, які поважають себе. Це вимагає від педагогів поваги до них і створення умов, за яких батьки зможуть найплідніше виявити свої позитивні якості та здібності, звільнитися від хибних поглядів щодо виховання своєї дитини. Саме за таких умов педагог зможе пробудити у батьків інтерес до самопізнання і самовиховання. Психологічний аналіз показує, що діти, представляючи невід'ємну частину суспільства, молодших його членів, прагнуть жити загальним життям із дорослими. Як інструмент виховань дитячий колектив організується дорослими [17,102].

Досягти мети у взаємодії з батьками педагог зможе за умови правильно налагодженого педагогічного спілкування з ними, яке повинно відбуватися за

дотримання таких правил: щирий інтерес до батьків вихованців, особистісний підхід до проблем сімейного виховання у спілкуванні з ними; залучення батьків до оцінювання успіхів дитини, прогнозування перспектив її розвитку; заохочення батьків до участі у спільній роботі з дитиною і педагогом, колективом дошкільного закладу; вміння вислуховувати батьків, намагання зрозуміти їхні проблеми, допомогти прийняти обґрунтоване педагогічне рішення; доброзичливість, оптимістичність, привітність у стосунках з батьками [14,127].

Т. Алексеєнко, узагальнивши дослідження вищезазначених авторів, пропонує взяти основою для визначення поняття «педагогічна культура» філософське розуміння культури як характеристики розвитку творчих сил і здібностей людини та вчення про провідну роль діяльності в її формуванні. Особистісний прояв культури реалізується в повсякденній діяльності, у стосунках, поведінці, стилі життя, побуті, засвоєнні культурних досягнень, знань, навичок, умінь. Вона втілюється у творчій виховній діяльності і слугує формуванню духовно багатой і всебічно розвиненої особистості. Тому ми її сприймаємо як складне, інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності. Вона зазначає, що педагогічна культура є складовою частиною загальної культури батьків, у якій закладено досвід виховання дітей у сім'ї, набутий різними категоріями батьків безпосередньо у своїй країні, інших країнах, а також узятий з народної сімейної педагогіки [60, 42].

Педагогічна культура батьків – це достатня підготовленість батьків до виховання дітей в умовах сім'ї, яка відображає їх зрілість як вихователів і проявляється у процесі родинно-шкільного виховання. Педагогічна підготовленість батьків характеризується певною сумою (основним мінімумом) знань (з психології, педагогіки, фізіології, гігієни тощо), вміннями та навичками, набутими в процесі виховання дітей та догляду за ними. Структурно педагогічну культуру батьків складають компоненти, до яких належать психолого-педагогічні знання, навички та вміння догляду за дітьми (особливо

дошкільного віку), культура педагогічного впливу [1].

Педагогічна культура батьків у різних життєвих ситуаціях може проявлятися у комплексі або в окремих її складових ознаках.

Психолого-педагогічна культура батьків – це компонент загальної культури, який акумулює в собі накопичений попередніми поколіннями досвід виховання дітей у сім'ї. Виявляється вона в розумінні та усвідомленні батьками своєї відповідальності за виховання дітей, у ставленні до них, в оцінюванні їхньої поведінки, у реальній діяльності та спілкуванні з ними, а також у здійсненні продуктивних зв'язків з іншими виховними інститутами (дошкільними закладами, школою, позашкільними закладами). Для цього дорослі мають бути не лише належно вихованими, а й педагогічно освіченими. Бо, як стверджують психологи, навіть найсерйозніші прорахунки педагогів не позначаються так фатально на розвитку особистості дитини, як неправильна поведінка батьків. Тому виховання батьків необхідне і для успішності процесу виховання дітей, і для здоров'я суспільства [1, 21].

Психолого-педагогічна культура батьків є складною і динамічною системою. Її утворюють такі компоненти [1, 25]:

1) психолого-педагогічні знання – уявлення батьків про вікову динаміку розвитку дитини, самоцінність періоду дошкільного дитинства, про основні завдання виховання. Виявляються вони у ставленні до дитини, в оцінюванні її поведінки, реальній діяльності та спілкуванні з нею;

2) педагогічна і психологічна компетентність – здатність зрозуміти потреби дітей, раціонально спрямувати зусилля і засоби на уміння бачити перспективи розвитку дитини;

3) психолого-педагогічна рефлексія – вміння батьків аналізувати, критично оцінювати власну виховну діяльність, знаходити причини своїх педагогічних помилок;

4) емпатія – співпереживання, адекватна реакція на вчинки й почуття дітей.

Психолого-педагогічна культура батьків – це осмислений, а іноді й

неусвідомлений досвід власного дитинства, результат освіти, самоосвіти, психологічного розвитку особистості.

Особливо вона актуалізується з народженням дитини, яка своєю появою на світ, своїми кроками у світ і по життю стимулює бурхливий розвиток психолого-педагогічної культури батьків. Нерідко батьки виходять у своєму розвитку на необхідний рівень психолого-педагогічної культури тоді, коли їхні діти стали дорослими, осмислюючи власні промахи, помилки, нереалізовані можливості. Це ще раз підтверджує важливість ролі дідусів і бабусь у спрямуванні процесу виховання дітей у сім'ї, накладає особливу відповідальність на працівників дитячих дошкільних закладів за роботу з батьками дітей стосовно збагачення педагогічних знань, підвищення психолого-педагогічної культури [48].

Отже, аналіз наукової психолого-педагогічної, соціологічної літератури свідчить, що батьки не володіють достатніми знаннями, уміннями і навичками у вихованні дітей, тому потребують професійної допомоги з боку кваліфікованих спеціалістів, серед яких важлива роль належить соціальному педагогу. Надаючи допомогу батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання, соціальний педагог, у першу чергу, працює над підвищенням їх педагогічної культури.

Основними напрямками підвищення педагогічної культури батьків ми вважаємо: діагностичний, просвітницький, практично-перетворювальний, звернення до скарбниці народної педагогіки, консультування.

Важливим аспектом підготовки батьків є включення мотивогенних ситуацій, які орієнтовані на стимулювання саморозвитку і духовного розвитку батьків. Такий підхід забезпечить диференційованість процесу навчання, органічне поєднання дидактичних і методичних аспектів, дозволить систему виховання батьків, формування їх педагогічної культури зробити технологічною і відтворювати її в масовому педагогічному досвіді.

1.2. Закордонний досвід формування педагогічної культури у прийомних батьків

Міжнародний досвід опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, доводить пріоритетність і гуманістичність сімейних форм опіки над інтернатними закладами.

У кожній країні формуються специфічні, притаманні саме їй форми і методи вирішення проблеми виховання та соціалізації дітей, позбавлених сімейного оточення, залежно від соціального замовлення конкретної держави щодо виховання підростаючого покоління. Але безсумнівно залишається висновок, що тільки сім'я володіє такою системою подачі інформації, яка дозволяє дитині засвоювати її з максимальною зацікавленістю, повнотою, швидкістю.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю за кордоном має тенденцію до здійснення в інтересах дитини, сім'ї, які є вищими за політичні і приватні інтереси, через освіту, виховання, опіку та втручання (як захист), посередництво, які працюють з сім'єю як з суб'єктом та об'єктом: реалізують одночасно стосовно сім'ї завдання адаптації та її уособлення (набуття автономності), гармонізації стосунків із середовищем – успішної інтеграції сімей у суспільство як окремих ланок, мають свої методики. Теоретичними основами соціально-педагогічної роботи з сім'єю за кордоном є підходи соціальної роботи та інші конкретно-наукові підходи, теорія прав дитини, які застосовуються в роботі з окремими типами сімей, конкретизуючись щодо їх проблем. З іншого боку, розроблені і впроваджені в соціально-педагогічну роботу методики роботи з окремими типами сімей, які реалізуються в окремих інституціях, поєднують в собі опору на захист окремих прав дитини з методиками соціальної роботи, ставлення до сім'ї як до об'єкта та суб'єкта роботи. Але не всі методики мають теоретичною основою підхід, деякі методики напрацьовані з досвіду, не мають теоретичного підґрунтя. За кордоном переважає інституційний підхід до роботи з сім'єю, відсутній єдиний

підхід до роботи з сім'єю в різних установах. Перспективами подальших досліджень є визначення стандартів соціально-педагогічних послуг у системі соціальної роботи з різними категоріями сімей.

За кордоном з прийомною сім'єю, як правило, працюють два соціальні працівники: окремо з сім'єю і окремо з прийомною дитиною.

У сучасній Німеччині реалізується концепція, що конкретизує ідеї Т. Ноля щодо сім'ї, – «допомога для самопомоги» [77]. Вона передбачає амбулаторну (денну) допомогу сім'ям у центрах сім'ї з боку соціального педагога. Соціально-педагогічна робота має вигляд кураторства і допомагає сім'ям у розв'язанні проблем і криз у співпраці з соціальним педагогом. Така робота спрямована на стимулювання й укріплення сім'ї у внутрішньосімейних стосунках і в соціумі, покращення поведінкових можливостей і самостійне подолання побутових (але не всіх соціальних) проблем. Отже, допомога надається у розв'язанні теперішніх проблем сім'ї, але не попереджує її про можливі кризи у майбутньому.

Здійснюється спеціальна робота з освіти батьків [74; 76] щодо захисту прав дітей, поліпшення умов їхнього життя, навчання. Так, у Мексиці батьки, які пройшли підготовку в рамках національної Програми первинної освіти для вихователів 1,2 мільйона найбільш бідних дітей країни у віці до 3 років, говорять, що їхнє ставлення до турботи про дітей змінилося.

Співробітники соціальних служб шкіл Великобританії взаємодіють із учителями, батьками, дитиною, консультуються з ними, з'ясовують необхідні чинники й обставини і на цій підставі намагаються вирішити проблеми. Якщо проблема виходить за рамки їхньої компетенції, то співробітники служб звертаються у відділення соціальних служб, інші агентства [77]. Соціально-педагогічна робота шкіл з сім'ями учнів за кордоном здійснюється на основі діагностики сім'ї (опитувальники, обстеження умов життя дитини тощо), через соціальні служби освіти, шкільних соціальних педагогів і працівників, взаємодію їх з державними і недержавними установами, роботу гарячих телефонних ліній, спільні з батьками екскурсії, ярмарки, добродійні заходи

тощо. Змістом соціально-педагогічної роботи є: виховання дітей у сім'ї, спеціальні послуги з навчання (направлення на навчання за спеціальними програмами), консультації з проблем дитини в сім'ї та середовищі [74; 76].

О. Романовська досліджувала досвід Великої Британії, де вважається, що нормальний розвиток дитини забезпечується в сім'ї. І тому тут віддається перевага вихованню дітей в сім'ї, ніж у дитячих будинках та інтернатах. Організація фостерних сімей та соціального становлення дітей в межах діючих норм і законів Великої Британії розробляються з урахуванням різних наукових теорій і концепцій щодо факторів впливу на соціалізацію прийомних дітей.

Входження дитини чи підлітка у нову сім'ю, спілкування з новим оточенням і організація власної життєдіяльності у новому соціальному середовищі спонукає їх до перегляду цінностей і установок, норм поведінки і співжиття. І як показують результати нашого дослідження, ефективність виховних впливів фостерної сім'ї на соціалізацію прийомних дітей значною мірою залежить від їх адекватності соціально-психологічним реаліям перехідного періоду вікового і соціального статусу, характеру входження дитини чи підлітка в систему сімейних відносин в реальних умовах функціонування фостерної сім'ї [63, 13].

Для досягнення ефективних результатів діяльності фостерних сімей у Великій Британії діє система професійної підготовки людей, які стали кандидатами у фостерні батьки. Структура і зміст навчання базуються на роботі невеликих груп кандидатів під девізом «Завдання фостерної сім'ї». Навчальний курс складається з 7 етапів з конкретними методами і методиками проведення занять на кожному із етапів, що загалом сприяє формуванню у кандидатів соціальних цінностей, які вбирають низку знань і умінь, необхідних у взаємодії з прийомною дитиною. Практична реалізація проекту взаємодії (учасники: фостерні батьки, прийомні діти і рідні діти) засвідчила, що для кожної групи у цьому процесі були свої пріоритети: а) для батьків – здобуття практичних умінь; б) для прийомних дітей – краще пізнати своїх опікунів; в) для рідних дітей – цікаво контактувати з новим оточенням. Це підтвердило важливу наукову тезу:

успіх у будь-якій діяльності можливий лише за умови, коли з фостерною сім'єю будуть налагоджені такі стосунки і спілкування, яке веде до діалогу двох професіоналів, оскільки і спеціалісти, і фостерні опікуни володіють правом на власну думку, правом на повагу особистості, самоповагу людини [63, 15].

Ми бачимо, що практика засвідчує те, що у досить складному і багатоаспектному процесі функціонування фостерної сім'ї особливу роль відіграє вміння фостерних батьків налагоджувати дієві професійні контакти і співпрацю з різними соціальними інститутами та, зокрема, представниками соціальних служб, які несуть юридичну і моральну відповідальність за кожну дитину, направлену у нове середовище. У даному випадку вважаємо за доцільне наголосити на важливості і своєчасності проведення досить активної стратегії у Великій Британії, спрямованої на стабілізацію фостерінгу. Згідно Інструкції щодо фостерної опіки, досить чітко окреслено функції соціального працівника як представника держави і фостерних батьків. Це обумовило дію трьохкомпонентної системи контролю, кожен із яких виконує свою функцію: адміністративну (управлінську), освітню (розвитку), підтримки (педагогічно-терапевтичну) [63, 15].

Цікавим є досвід підготовки батьків у США. Програми «Family Wellness Associates» передбачають допомогу різним сім'ям: самотнім батькам і парам, що живуть разом, які є зацікавлені у шлюбі, в покращенні стосунків, щоб формувати здорові стабільні відносини для благополуччя дітей і дорослих. У сім'ях, що брали участь у таких програмах (Family Wellness classes), спостерігалися позитивні зміни в отриманні сімейного задоволення, удосконаленні батьківських навичок та сімейного функціонування. Спочатку такі програми були ініціативою громад та приватних осіб, тепер, починаючи з 2002 року, вони частково фінансуються державними адміністраціями для дітей та сімей (The Administration for Children and Families, ACF). Результатом є те, що зараз така сімейна освіта надається великій кількості людей у США. Багато критичних зауважень щодо таких ініціатив, пов'язаних із здоровими сім'ями, зменшилися, оскільки були надані обґрунтовані дослідження того, що

відбувається за умови реалізації таких програм.

Програми сімейного оздоровлення (Family Wellness classes) пропонуються окремим особам, парам та сім'ям, які є вихідцями з усіх верств населення та носіями різних культур. Школи, церкви, лікарні, центри денного догляду, фахівці в галузі психічного здоров'я, індустрія, бізнес та зацікавлені батьки використовують ці програми у всьому світі. Ці програми схожі до інструкцій, настанов для тренерів-соціальних працівників з проведення занять, тренінгів у роботі з сім'ями. Вони мають кілька напрямків. Усі заходи, що реалізуються у таких програмах, організовані навколо головних чинників здорового функціонування сімей, які попередньо були продемонстровані, а потім практикуються з учасниками. Програми пропонують учасникам навички «виживання» для здорових сімей, концепції та ресурси щодо попередження насильства в сім'ї, представляють кроки послідовних сімей (stepfamilies), засновані на дослідженнях досвіду успішних родин [2].

Досвід формування здорових (успішних) сімей, що розкривається через діяльність Служб підтримки молодих сімей та раннього дитинства у Північній Ірландії, досліджувала Л. Буніна.

Програма Північно-ірландської асоціації дошкільної підготовки (Northern Ireland PreSchool Provision Association, NIPPA), що спрямована на попередження раннього соціального сирітства – це «Family Support» (Підтримка сім'ї) – програма з відвідування сім'ї вдома, за якою пропонується практична допомога та емоційна підтримка родинам і громаді. Співробітники служби відвідують сім'ї щотижня й надають допомогу за такими напрямками: догляд за дитиною, підтримка здоров'я та гігієни, ведення домашнього господарства; вони також консультують з питань щодо розподілу бюджету, купівель, приготування їжі й харчування – узагалі дбають про здоров'я й добробут сім'ї. Кожен візит триває приблизно 1,5-2 години, а допомога надається протягом періоду, необхідного кожній окремій сім'ї [12].

Завданням просвіти батьків Північній Ірландії є формування в них навичок усвідомленого батьківства. Це передбачає:

1) допомогу батькам у пошуку необхідної інформації з розвитку й виховання дитини, в орієнтації у цій інформації, розумінні потреб дитини, створенні умов, які б ці потреби задовольняли, у набутті практичних навичок догляду за дітьми, ефективному використанні існуючих установ, які займаються здоров'ям, харчуванням і психосоціальним розвитком дитини;

2) формування впевненості батьків у своїх силах, покращення стосунків між батьками й дітьми, між подружжям, між іншими членами сім'ї [12].

Отже, закордонний досвід соціально-педагогічної роботи з сім'єю щодо формування батьківських навичок має тенденцію до здійснення в інтересах дитини, сім'ї, які є вищими за політичні і приватні інтереси, через освіту, виховання, опіку та втручання (як захист), посередництво. Різні соціальні, освітні структури працюють з сім'єю як з суб'єктом та об'єктом: реалізують одночасно стосовно сім'ї завдання адаптації та набуття нею автономності, гармонізації стосунків із середовищем – успішної інтеграції сімей у суспільство як окремих ланок, мають свої методики. Розроблені і впроваджені в соціально-педагогічну роботу методики роботи з окремими типами сімей, які реалізуються в окремих інституціях, поєднують в собі опору на захист окремих прав дитини з методиками соціальної роботи, ставлення до сім'ї як до об'єкта та суб'єкта роботи.

1.3. Особливості функціонування прийомних сімей

Пріоритетними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є сімейні форми виховання. Однією з таких форм є прийомна сім'я.

Згідно Положення про прийомну сім'ю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 року № 565 «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» прийомна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно взяла на виховання та спільне

проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Метою утворення прийомної сім'ї є забезпечення належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у сім'ї на виховання та спільне проживання.

Прийомною називається сім'я, яка взяла із державних дитячих закладів від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання (загальна кількість дітей в такій сім'ї, враховуючи рідних і прийомних не повинна перевищувати 5 осіб). Відмінність прийомної сім'ї від дитячого будинку сімейного типу, в тому, що дитина влаштовується на житлову площу прийомних батьків.

Сім'я отримує статус «приймної» на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який приймає рішення про її створення, укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї на виховання та спільне проживання, який визначає права та обов'язки обох сторін. Прийомні батьки влаштовують дитину на власну житлову площу, ніяких пільг щодо поліпшення житлових умов при оформленні прийомної сім'ї законодавством не передбачено.

Вчений К.Ігнатенко зазначив, що прийомні батьки завжди виконують дві основні функції: батьківську та професійну. З одного боку, «прийомні батьки виконують батьківську функцію по відношенню до дитини, немає значення на який термін розміщена вона в сім'ю. Як батьки вони люблять дитину, відчують до неї прихильність, пов'язують з нею свою долю. З іншого боку, прийомні батьки повинні бути професіоналами, готовими до виконання своїх професійних функцій [30].

Наявність відповідного рівня професійної компетентності прийомних батьків є елементом їх готовності до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. До чи не найважливіших сфер професійної компетенції прийомних батьків належать: задоволення потреб у повноцінному розвитку прийомної дитини, захист та виховання дитини-сироти; підтримка

стабільності в її житті; представництво інтересів дитини-сироти тощо. Компетентність прийомних батьків формується не тільки завдяки отриманим знанням та апробованим навичкам і вмінням, а й на основі власної життєвого досвіду, розуміння різних підходів до ситуації та вибору методів її рішення [30].

На думку К. Ігнатенко, набуття життєво важливих компетентностей повинно стати однією із головних цілей виховної діяльності. «Основними компетентностями, на формування яких має бути спрямоване виховання дітей, які мали досвід проживання в інституційних закладах, мають стати: соціальні компетентності, пов'язані з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості (здатність до співпраці; вміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; комунікативні навички та навички взаєморозуміння; вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах; мотиваційні компетентності, пов'язані з інтересами, індивідуальним вибором особистості (навички адаптуватися та бути мобільним; бажання змінити життя на краще; вміння робити власний вибір та встановлювати особисті цілі тощо); функціональні компетентності пов'язані з умінням оперувати знаннями та фактичним матеріалом (здатність ефективно використовувати мову та символи, знання й інформаційну грамотність у різних ситуаціях)»[30, 6].

Особливостями прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу, як форм влаштування є те, що діти, які виховуються у них, не позбавляються статусу дитини-сироти, або дитини, позбавленої батьківського піклування, за ними залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей; кандидати в прийомні батьки та в батьки-вихователі обов'язково проходять курс підготовки, спрямований на осмислення проблем, пов'язаних із приходом у сім'ю нового вихованця; прийомні батьки та батьки-вихователі співпрацюють із соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід даної сім'ї; утримання дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в цих формах виховання фінансується державою з розрахунку витрат на утримання вихованців інтернатних закладів для дітей-сиріт, одному з прийомних батьків виплачується грошове забезпечення, що становить два

прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку [27, 46].

«Якщо на дитину виплачується пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога, то розмір соціальної допомоги визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами і загальними виплатами на дитину. Одному з прийомних батьків, батьків-вихователів виплачується грошове забезпечення з розрахунку 35 % розміру соціальної допомоги на кожну прийомну дитину або дитину-вихованця, яка виховується в сім'ї (але не більше п'яти прожиткових мінімумів для працездатної особи). Нарахування грошового забезпечення починається з моменту влаштування дитини в сім'ю. Призначення соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюється управліннями праці та соціального захисту населення районних, районних у містах держадміністрацій, структурними підрозділами з питань праці і соціального захисту населення виконавчих органів міських, районних, районних у містах рад за місцем проживання дитини. Ці органи готують всі необхідні для призначення цих виплат документи.

Виплата соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюється через банківські установи за вибором батьків або державні підприємства поштового зв'язку за місцем проживання дитини щомісяця не пізніше 20 числа на підставі платіжних документів, які готуються уповноваженим органом. Фінансування вказаних заходів, здійснюється у вигляді субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам» [31, 39].

Дитині для повного та гармонійного розвитку потрібно зростати в сім'ї, в атмосфері щастя, любові та розуміння. Цю просту істину знає кожен, як і те, що не повинно бути самотніх і обділених долею дітей. Та, на жаль, вони є. Ці діти чекають свого щастя і мріють про повноцінну сім'ю.

Прийомними батьками може стати як подружжя, так і особа, що не перебуває в шлюбі, працездатного віку. До 2006 року дозвіл на утворення прийомної сім'ї мали лише подружні пари.

Середньомісячний сукупний дохід на кожного члена Вашої сім'ї, обчислений за останні шість календарних місяців, не може бути менший ніж

рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум), встановленого законодавством.

Слід враховувати, що коли хоча б один із прийомних батьків не пройшов курс підготовки потенційних кандидатів у прийомні батьки, визнаний в установленому порядку недієздатною або обмежено дієздатним, позбавлений батьківських прав, чи це колишній опікун, піклувальник, усиновитель, позбавлений відповідних прав за неналежне виконання покладених на нього обов'язків, то Ви не отримаєте дозволу на створення прийомної сім'ї.

Існують також обмеження для кандидатів у прийомні батьки за віком. Влаштування дітей у прийомну сім'ю проводиться з урахуванням віку прийомних батьків та дітей, щоб на час досягнення обома прийомними батьками пенсійного віку всі прийомні діти досягли віку вибуття з прийомної сім'ї, тобто повноліття. У разі досягнення пенсійного віку одним з прийомних батьків час перебування дітей визначається за віком молодшого з батьків.

Відповідні вимоги висуваються і до членів родини прийомних батьків. Якщо з Вами на спільній житловій площі мешкають члени сім'ї, які мають глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД (крім сімей, які беруть на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією), відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства, то Вам буде відмовлено у створенні прийомної сім'ї.

Важливо також розглянути права та обов'язки прийомних батьків. Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей на підприємствах, в установах та організаціях без спеціальних на те повноважень. Вони несуть персональну відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток прийомних дітей, а також за дотримання принципу конфіденційності інформації щодо ураження прийомних дітей ВІЛ-інфекцією.

У разі створення прийомної сім'ї не передбачені зміни у житловому статусі. Ніяких пільг щодо поліпшення житлових умов законодавством не передбачено. У разі утворення прийомної сім'ї прийомні батьки беруть на

виховання дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов. Однією з умов влаштування дитини є можливість виділення їй індивідуального місця для проживання та розвитку.

Під час перебування дитини у прийомній сім'ї держава виконує функції піклування через соціальних педагогів, працівників відділів у справах сім'ї та молоді, працівників відділів освіти. Держава не тільки фіксує, а й контролює утримання та виховання дитини у прийомній сім'ї, надає допомогу, спрямовану на її розвиток і соціалізацію, організує соціальний супровід прийомної сім'ї і дитини.

Соціальний педагог повинен відвідувати прийомні сім'ї регулярно з моменту їх створення. Завдання роботи диференціюються за етапами розвитку сімей:

«1 етап – соціальний супровід на першому році функціонування прийомної сім'ї, що спрямований на її соціальну адаптацію у мікросередовищі і дітей у сім'ї, налагодження сімейних стосунків, профілактику «вигорання» батьків, задоволення прав і особистих потреб дітей. Соціальний супровід передбачає його планування разом із сім'єю на основі діагностики реальних і типових проблем сім'ї, надання соціальних послуг: соціальної підтримки; соціальної допомоги; самодопомога; соціальне інспектування, контроль за користуванням сім'єю соціальними послугами і правами дитини в сім'ї; рішення про закінчення супроводу чи корекцію плану супроводу.

2 етап – соціальне обслуговування передбачає надання соціальних послуг сім'ї після зняття з супроводу для: профілактики і допомоги в розв'язанні поточних сімейних конфліктів; попередження проявів дезадаптації; допомоги у ствердженні демократичного стилю спілкування та особистісно-орієнтованого виховання; інспектування дотримання прав дітей у прийомній сім'ї, умов для їх виховання; профілактика негативних явищ, утвердження здорового і сімейного способу життя; допомога в розв'язанні поточних проблем прийомної сім'ї; статевого виховання дітей; профорієнтація і працевлаштування вихованців прийомної сім'ї, організації подальшого їх навчання та отримання житла тощо.

Ці послуги спрямовані на самодопомогу сім'ї в розвитку, підтримки її сталого функціонування, допомогу у подоланні проблеми» [78, 5].

Соціальний супровід сім'ї має відбуватися за планом. План соціального супроводу – це план цілеспрямованої діяльності соціального працівника, спеціалістів, які надають конкретні послуги, а також членів родини, які разом створюють необхідні умови для оптимального функціонування сім'ї та розвитку дитини. Спочатку розробляється план соціального супроводу на перший місяць життя дитини в сім'ї, враховуючи найбільш гострі проблеми, які потребують термінового вирішення, далі на основі отриманої базової інформації про дитину розробляється план роботи на півріччя. Після тривалого перебування дитини в прийомній сім'ї складається щорічний план соціального супроводу. Структура плану охоплює кілька основних тем, кожна з яких містить певні конкретні питання.

План розробляється на певний проміжок часу, відповідно до нагальних потреб дитини, і коригується за потребою. До складання плану залучаються батьки, учителі (вихователі), спеціалісти – медики, які працюють з дитиною [51, 131]. Отже, соціальний супровід з одного боку виступає як контроль за умовами виховання та утримання прийомної дитини в сім'ї, з другого – як система дієвої допомоги у вирішенні життєвих проблем, пов'язаних із влаштуванням у сім'ї дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальний педагог надає практичну допомогу, виступає посередником між батьками та державними структурами, покликаними вирішувати питання життєзабезпечення сім'ї. Одним із напрямів роботи соціального працівника є налагодження співпраці усіх служб, які захищають права дітей, з метою забезпечення якнайкращих умов виховання та розвитку вихованця.

«Основними завданнями соціального супроводу є: 1) Ефективне використання наявних ресурсів для оптимальної та швидкої адаптації прийомної сім'ї і прийомної дитини з метою вирішення проблем останньої; 2) Надання допомоги сім'ї для того, щоб у майбутньому вона могла вирішувати проблеми, які постають, в основному шляхом мобілізації власних ресурсів;

3) Забезпечення партнерських стосунків між прийомною сім'єю, соціальною службою, іншими державними і громадськими установами для комплексного забезпечення прав прийомної дитини» [70, 110].

Дослідник Г. Бевз вважає, що соціальний супровід дає змогу збільшити значення соціально адекватних мотиваційних настанов прийомного батьківства, а також узгодити соціальні питання з ресоціалізації дітей-сиріт різного соціального статусу: організувати навчання, медичний огляд та лікування, визначити доцільність зустрічей з біологічними родичами прийомних дітей, узгодити роботу всіх служб і організацій, причетних до розв'язання проблем дітей, що потребують державної опіки, забезпечити їхні права на сімейне оточення, адаптацію в суспільстві [2, 66].

Оцінювання ефективності функціонування прийомних сімей. Створення інституту прийомної в Україні – значний крок до трансформації державної системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Визначаючи доцільність створення нового інституту опіки, вчені звертають увагу на недостатню ефективність тих форм опіки, які сьогодні наявні у держави.

При цьому слід пам'ятати, що коли порушуються питання про ефективність тієї чи іншої форми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, за бюрократичними словосполученнями «низька ефективність» або «недостатня ефективність» стоять живі істоти, йдеться про «зламани» долі дітей, складні, життєві ситуації, в яких опиняється дитина. І це має спонукати фахівців до пошуку оптимальних форм опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Звичайно, пошуки таких форм потребують перевірки їх доцільності, можливостей й ефективності в дії. Під час проведення експерименту з утворення прийомних сімей Український інститут соціальних досліджень розробив і апробував методики оцінювання ефективності опіки такими сім'ями. Слід нагадати, що інститут прийомних сімей розглядається як форма

заміщувальної опіки, тому ефективність прийомної сім'ї визначається її перевагами над іншими формами опіки.

Оцінювання ефективності функціонування прийомних сімей – комплексний процес, який складається із суми оцінок функціонування кожної окремої сім'ї. Оцінювання кожної сім'ї проводиться в кілька етапів. Слід зазначити, що оцінювання ефективності опіки починається задовго до створення прийомної сім'ї.

Вчені О. Яременко, Н. Комарова, Г. Бевз визначили такі етапи оцінювання ефективності функціонування прийомних сімей:

1. «Оцінка потенційних можливостей кандидатів у прийомні батьки, тобто їх спроможність утримувати і виховувати дитину-сироту. Таке оцінювання дозволяє уникнути негативних результатів функціонування прийомних сімей у майбутньому. Цей вид оцінювання починається відразу після того, як прийомна сім'я виявить бажання взяти на виховання дитину-сироту. Це оцінювання передбачає збір даних на кожного з кандидатів у прийомні батьки щодо його стану здоров'я, особистих якостей, основних соціально-демографічних характеристик, зустріч соціального працівника з дорослими членами сім'ї та дітьми.

2. Формуюче оцінювання на етапі влаштування дитини у прийомну сім'ю включає заповнення «Базової інформації про дитину, влаштовану у прийомну сім'ю» на підставі якої складається план соціального супроводу сім'ї. На цьому етапі формуються критерії оцінювання ефективності розвитку і виховання дитини у прийомній сім'ї [50, 19].

3. Соціальний супровід – постійний процес підтримки оптимальної ефективності опіки дитини у прийомній сім'ї, що здійснюється соціальним працівником разом з представниками інших державних закладів, які опікуються різними аспектами життя дитини, зокрема здоров'ям, освітою тощо.

4. Поточне оцінювання, що проводиться через місяць після влаштування дитини у прийомну сім'ю. На у цьому етапі аналізується процес адаптації дитини в прийомній сім'ї та корегується план соціального супроводу.

5. Поточне оцінювання, що проводиться через півроку після влаштування дитини у прийомну сім'ю. На цьому етапі координується план соціального супроводу.

6. Щорічне обстеження прийомних сімей передбачає оцінювання розвитку і виховання дитини, стану опіки прийомної сім'ї, виконання державними органами своїх функцій стосовно дитини.

7. Завершальний етап – оцінювання проводиться за півроку до виходу дитини з прийомної сім'ї, щоб з'ясувати, чи готова дитина до самостійного життя або до іншої ситуації, коли вона повинна покинути сім'ю» [50, 20].

Щорічне обстеження прийомних сімей складається з двох частин:

- 1) Оцінювання ефективності функціонування прийомної сім'ї;
- 2) Оцінювання розвитку і виховання дитини у прийомній сім'ї.

За отриманими даними складається звіт у довільній формі, додержуючись структури оцінювання. У звіті не тільки наводяться факти та події, а й аналіз та висновки щодо позитивних і негативних тенденцій сім'ї. Головна складова звіту – пропозиції щодо покращення ситуації у сім'ї [70, 70].

Оцінювання розвитку і виховання дитини у прийомній сім'ї передбачає широкий аспект напрямів стосовно здоров'я, виховання та розвитку дитини. При розробці критеріїв оцінювання ефективності розвитку дитини враховуються такі складові: рівень розвитку дитини; результати роботи батьків з розвитку і виховання дитини; вплив соціального середовища на розвиток і виховання дитини; діяльність соціального працівника, який здійснює соціальний супровід; координація діяльності залучених державних органів та структур по створенню необхідних умов для розвитку і виховання дитини [60, 21].

На підставі одержаної інформації, що передбачає відповіді на сформульовані запитання, складається підсумковий звіт «Оцінювання розвитку і виховання дитини у прийомній сім'ї».

Із звітом потрібно обов'язково ознайомити прийомних батьків, соціальних педагогів, а в окремих випадках, і прийомних дітей.

Отже, визначення ефективності інституту прийомної сім'ї по відношенню до інших форм заміщувальної опіки дозволить уникнути окремих помилок та зробити прийомну сім'ю повноправним інститутом опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

1.4. Формування педагогічної культури у прийомних батьків

Актуальність професійної підготовки прийомних батьків до виховання прийомних дітей не викликає сумніву. Вона важлива для прийомних батьків в період адаптації дитини до прийомної родини, до нових умов проживання та в подальші періоди розвитку й становлення її особистості. Особливо необхідні батькам знання про:

- «психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених, батьківського піклування (депривація, формування прихильності, психотравма, минулий досвід дитини);

- загальні питання психології розвитку дитини; особливості розвитку дитини на різних вікових етапах: дошкільний, молодший шкільний, підлітковий період, вікові кризи);

- роль особистості батьків у вихованні прийомної дитини, а також основи взаємодії прийомних батьків з членами кровної сім'ї дитини;

- різні методи виховання дітей в прийомній сім'ї;

- особливості спілкування і взаємодії в прийомній сім'ї (діти - батьки, прийомні - кровні діти, прийомні діти - інші родичі);

- організацію дозвілля з прийомними дітьми, які потребують особливої педагогічної уваги, у зв'язку з обмеженими можливостями здоров'я, наявністю особливих освітніх потреб, схильністю до різних проявів девіантної поведінки тощо» [30, 7].

Прийомні батьки повинні уміти:

- організувати спільні соціально-орієнтовані та дозвілєві виховні

справи, направлені на підвищення власного потенціалу у сфері соціальної адаптації вихованців, які мають соціальний статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- здійснювати виховну роботу, направлену на корекцію поведінки та реабілітацію вихованців, що проживають в сім'ї.

Проведенню даних заходів повинно передувати вивчення рівня готовності прийомних батьків до виховної діяльності з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, та їх диференціація залежно від результатів діагностики.

Для цього можуть бути використані наступні форми і методи діагностики: анкетування; біографічний метод; вивчення досвіду родинного виховання; індивідуальна аналітична бесіда; інтерв'ювання; метод незалежних характеристик; метод емпатійного слухання; методика нескінчених речень; психологічне та дидактичне тестування; психолого-педагогічне спостереження; проектні методики; твори батьків на теми: «Ідеальна сім'я. Яка вона?», «Ідеальна дитина», «Наша сім'я», «Друзі нашої сім'ї», «Наші захоплення», «Наші діти»; тематичні відвідини сім'ї.

Саме це обумовлює відбір змісту, а також форм і методів організації педагогічної освіти прийомних батьків. До них можна віднести: бібліографічні огляди психолого-педагогічної літератури з проблем родинного виховання; вечори питань та відповідей; зустрічі за круглим столом; випуск журналу-естафети з проблем родинного виховання; випуск інформаційних та тематичних педагогічних бюлетенів «Перлини родинної педагогіки»; ділові ігри; демонстрація фільмів на теми виховання з подальшим обговоренням; індивідуальне та групове консультування; когнітивно-поведінкові тренінги; комунікативні тренінги; конкурси на кращого знавця родинної педагогіки; конференції з обміну досвідом родинного виховання; майстер-класи; метод вербальних дискусій; метод відео корекції; метод групової дискусії; метод ігротерапії; метод конструктивної суперечки; метод спільних дії; огляд новинок психолого-педагогічної літератури; оглядові і тематичні книжкові виставки;

відкриті уроки для батьків із прийомних сімей; педагогічні вікторини; педагогічні виставки по обміну досвідом родинного виховання; педагогічні диспути і дискусії; педагогічні доручення; постійно-діючі оглядові і тематичні книжкові виставки з проблем родинного виховання; презентація новинок психолого-педагогічної літератури та періодичних видань з питань родинного виховання; психолого-педагогічні консультації; психологопедагогічні практикуми; психолого-педагогічний лекторій; вирішення анонімних проблемних ситуацій; батьківські групи – як форма групової роботи з психокорекції неоптимальних моделей взаємин в прийомній сім'ї; родинні педагогічні читання тощо.

Важливо, коли у зоні особливої уваги соціального педагога має бути керівництво самоосвітою прийомних батьків.

За К. Ігнатенко, зміст вище перелічених форм взаємодії з членами прийомних сімей має бути направлений:

- «на ознайомлення батьків з різними аспектами адаптації дитини в прийомній сім'ї;
- на вивчення позитивного досвіду родинного виховання та соціальної адаптації дітей в кровних та прийомних родинах;
- на профілактику та корекцію неоптимальних моделей родинного виховання: диктату, гіперпротекції, конфронтації і т.д.;
- на корекцію негативних рис особистості самих батьків;
- на ознайомлення батьків з педагогічно доцільними формами та методами родинного виховання;
- на ознайомлення батьків з різними проявами девіантної поведінки й способами їх корекції» [30, с. 9].

Виходячи з вищесказаного, вчений К. Ігнатенко визначив таку структуру готовності прийомних батьків до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що включає три компоненти:

1. «Мотиваційно-ціннісний – забезпечує світогляд і спрямованість, виражає потреби, інтереси, ідеали, прагнення, морально-етичні якості

особистості, відповідні вибраній справі, а саме бути прийомними батьками.

2. Інформаційно-змістовний – характеризується наявністю знань про особливості процесу прийняття та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

3. Організаційно-діяльнісний:

- наявність когнітивних умінь:

а) аналізувати свій досвід та досвід інших;

б) аналізувати та виявляти поведінкові та освітні проблеми дітей;

в) застосовувати на практиці свої знання;

- наявність комунікативних умінь:

г) виявляти та долати негативні почуття (агресію, ворожість), які впливають на взаємини з прийомною дитиною;

д) спостерігати, розуміти стосунки між людьми;

е) спілкуватися вербально і невербально» [30, 10].

Ми бачимо, що підготовка прийомних батьків до виховання дітей-сиріт є цілісною системою соціально-медичних, психолого-педагогічних, економічних знань, направленою на якнайповнішу адаптацію дітей-сиріт до прийомної сім'ї та суспільства в цілому. Важливою умовою її ефективності є готовність прийомних батьків до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка є інтегральною освітою; структура якої, окрім загальних професійно-значимих якостей, включає позитивне відношення до даного виду діяльності, а також необхідні для цієї діяльності знання та уміння, складові професійної компетентності прийомних батьків. Готовність прийомних батьків до виховання дітей-сиріт проходить складну дорогу від бажання створити прийомну сім'ю до формування у кандидатів в прийомні батьки системи знань, умінь та навиків, необхідних для виховної діяльності.

Формування психолого-педагогічної культури батьків у сучасному закладі освіти можна здійснювати як через різноманітні заходи на батьківських зборах (лекції, обмін досвідом родинного виховання, диспути, дискусії, консультації і

т.д.), так і через університети педагогічних знань, лекторії для батьків, позакласний педагогічний всеобуч, консультативні пункти, тренінги, малі батьківські збори, консультації, психологічне спілкування з окремими членами родини, широко залучає психолого-педагогічне консультування членів родини з питань навчання і виховання дітей, тестування та анкетування батьків і дітей, тренінги, практикуми, рольові та ділові ігри і т. д., що спрямовані на встановлення в сім'ях міцних морально-етичних зв'язків між дорослими і дітьми, атмосфери взаєморозуміння, співробітництва, емоційної співпричетності один до одного [80].

Ініціатором й організатором ефективної взаємодії із сім'єю є і школа. Ця взаємодія підпорядкована інтересам розвитку дитини, у кожному конкретному випадку обумовлюється її особливостями і особливостями сім'ї, в якій вона виховується. Вона потребує специфічних знань, такту, високої психолого-педагогічної культури її учасників-батьків у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаєностосунках прийомних батьків та дітей [64].

Ми вважаємо, що змістово два з них (робота зі стабілізації сімейних стосунків та допомога батькам у вирішенні проблем родинного виховання) можна визначити як підвищення педагогічної культури батьків. Другий може застосовуватись соціальним педагогом і у закладі загальної середньої освіти. Все вищезазначене дозволяє виділити наступні напрями підвищення педагогічної культури батьків [81]:

I. Діагностичний – вивчення соціальних, психолого-педагогічних умов сім'ї, її виховних можливостей вимагає від соціального педагога професійного підходу до цієї справи.

При цьому можна орієнтуватися на наступну програму вивчення прийомної сім'ї:

1. Структура сім'ї; склад, співвідношення поколінь у родині, кількість дітей.

2. Батьки: вік, освіта, професія.
3. Матеріальний добробут сім'ї.
4. Суспільно-педагогічна спрямованість життя сім'ї: ставлення дорослих до своєї професії, особисті моральні якості, ставлення до виховання дітей.
5. Внутрішньосімейні стосунки: стиль взаємин між прийомними батьками, їхнє ставлення до дітей, ставлення дітей до прийомних батьків, загальна психологічна атмосфера у сім'ї, виконання домашніх побутових справ.
6. Сімейні традиції.
7. Проведення вільного часу: як у прийомній сім'ї дорослі і діти проводять вихідні дні, їхні захоплення, чи є загальні, улюблені для всіх заняття вчителів. Психолого-педагогічна освіта прийомних батьків покликана збагатити родинне виховання, сприяти зміцненню всіх його ланок, передусім психолого-педагогічної компетентності. Особлива відповідальність покладається на соціальних педагогів та психологів щодо педагогічної освіти тих прийомних батьків, у сім'ях яких є труднощі взаємодії.

Основні параметрами педагогічної культури батьків, як встановлено, є моральна культура, культура мислення, культура мовлення, комунікативна культура, дидактична культура, культура праці, культура рухів, фізична культура, естетична культура та екологічна культура [64].

Робота з батьками і наданні допомоги у вирішенні питань виховання дітей знаходиться у сфері професійної діяльності багатьох фахівців, але, насамперед, нею повинен займатися соціальний педагог, працюючи в закладах освіти, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та ін. соціально-педагогічних закладах. Ця діяльність спрямована на удосконалення взаєностосунків у сім'ї, профілактиці дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів, реалізація програми планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї, формування здорового способу життя сім'ї, організацію її вільного часу, допомогу в організації сімейного господарювання та побуту, створення іміджу кожної сім'ї, ознайомлення з юридично-правовими аспектами шлюбно-сімейних стосунків, надання

соціальної допомоги, організацію соціального патронажу і супроводу неблагополучних сімей, проведення благодійних акцій та допомога малозабезпеченим, багатодітним сім'ям тощо [64].

Так, І. Трубавіна [74] розглядає найбільш поширені й ефективні інтерактивні форми і методи роботи з батьками. Однією з таких форм роботи з молодими сім'ями стали культурно-масові розважальні, конкурсні форми роботи, де батьки та діти разом проводять вільний час. Це не лише найбільш раціональна на даному етапі форма організації дозвілля сімей, а й пропаганда кращих сімейних традицій українського народу, звичаїв, обрядів, пошук сімейних талантів, розвиток пізнавальних інтересів членів сім'ї, творчої ініціативи, обмін досвідом у сімейному вихованні, зміцнення взаємостосунків у сім'ї, відродження родинно-побутової культури українського народу тощо.

Масово-розважальні заходи, сімейні свята найчастіше проводяться за такими формами: Тиждень сім'ї, День матері, календарні, православні, релігійні свята, обряди. Вони відзначаються як щорічні обласні конкурси молодих сімей, конкурси, вечори студентських сімей, свята молодих сімей, конкурси сімейних ерудитів, на краще сімейне подвір'я, виставки дитячих творів, малюнків про сім'ю, фестиваль сімейних творчих колективів, сімейні спортивні свята, сімейні ігри, фотовиставки, спортивні змагання «Я і моя сім'я» та ін. Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає також у наданні їм допомоги у розв'язанні складних питань родинної педагогіки: підготовка батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам.

Проводячи діагностику сім'ї, умов сімейного виховання, соціальний педагог повинен виходити, перш за все, із принципу розумної достатності, а саме не слід розширювати діагностику, якщо до цього немає необхідних показників [48].

Доцільно проводити діагностику, використовуючи різні методи, зокрема метод систематичного спостереження. Для підвищення якості та результативності цього методу одержані дані спостережень бажано фіксувати в

певній послідовності: коли проходило спостереження; короткий опис фактів і явищ, що спостерігаються; коротка характеристика фактів і явищ; узагальнений висновок та узагальнення.

Метод аналізу результатів виконання доручень, завдань практичного характеру дає можливість вивчити виховні уміння і навички батьків, рівень їх педагогічної майстерності. Цей метод є цілком прийнятним для вивчення дітей (творчі завдання). У подальшій роботі різні доручення, творчі завдання можуть широко використовуватися в роботі з батьками (обговорення педагогічних ситуацій, висунення проблемних питань, домашні завдання) [34].

Сім'я як виховний колектив динамічна. На різних етапах розвитку особистості її виховна роль і функції змінюються. Тому при вивченні важливо простежити сам процес сімейного виховання, тобто встановити, насамперед, позицію дитини стосовно умов, характеру внутрішньосімейних відносин, засобів педагогічного впливу.

Ми виділили фактори, що впливають на швидку інтеріоризацію моральних норм, понять, переконань, так і ситуації, які викликають прихований або певний конфлікт між батьками та дітьми. Одним із центральних моментів має стати вивчення мотиваційної сфери поведінки дітей і дорослих. Щоб правильно оцінити педагогічне явище, треба одержати можливість побачити його, передусім, у сприйнятті дитини, а вже потім – дорослих. Виходячи з цього, до числа постійних респондентів повинні включатися діти. При цьому треба враховувати результати взаємодії їхніх думок з думками дорослих членів сім'ї. Метод аналізу випадків відноситься до тих, що покликаний відкрити причини вчинків людини, допомогти виявити мотиви поведінки. Для вивчення рекомендується відбирати як позитивні, так і негативні вчинки. Особлива увага має приділятися випадкам, які виникають за таких умов: позитивний сімейний мікроклімат – негативна спрямованість поведінки дитини, негативний мікроклімат – позитивна спрямованість дитини. Цей метод також може застосовуватися для виявлення реакцій людини на ті чи інші форми виховного впливу.

II. Психолого-педагогічна просвіта батьків. Це надання батькам наукових психолого-педагогічних, фізіолого-гігієнічних і правових знань про сутність виховного процесу, розвиток і формування особистості дитини на різних вікових етапах, особливості родинного виховання, вплив сім'ї і внутрісімейних стосунків на виховання дітей. Просвіта батьків потребує системного та індивідуального підходу, здійснюється через індивідуальні і колективні форми роботи з використанням активних методів роботи [79].

До методів педагогізації, якими користуються соціальні педагоги, належать такі:

- інформаційні методи використовуються з метою формування понять, передачі інформації, забезпечення належної оцінки явищ;
- методи організації діяльності – для вироблення і відпрацювання у батьків відповідних вмінь виховної діяльності, за допомогою яких і в ході їхньої реалізації у батьків формується єдність спеціальних знань, із способами діяльності та ціннісно-оціночних взаємин [60, 81].

III. Практично-перетворювальний напрям роботи, що передбачає формування вмінь і навичок з виховання дітей і здійснюється шляхом залучення батьків до практики виховання дітей через участь у виховних заходах разом з дітьми, у практикумах, обміні досвідом родинного виховання під час бесід за круглим столом, соціально-педагогічних тренінгах тощо.

4. Звернення до скарбниці народної педагогіки з питань виховання підростаючого покоління, вивчення народно-педагогічних поглядів на сім'ю, родинне виховання та їх використання у сучасній практиці виховання дітей.

5. Консультування. У професійній діяльності соціального педагога використовується соціально-педагогічне консультування. Може проводитись в індивідуальній та колективній формі [79].

Вибір методів виховання в сім'ї залежить від педагогічної культури прийомних батьків:

- розуміння цілі виховання, батьківської ролі, уявлення про цінності;
- стилю відносин, культури мовлення і т.д. Тому методи сімейного

виховання несуть в собі яскраве відображення особистості батьків і невіддільні від них.

Скільки батьків – стільки різновидів методів. Наприклад, переконання в одних прийомних батьків – м'яке навіювання, в інших – погроза, крик. Коли в сім'ї відносини з батьками близькі, теплі, дружні, головний метод – заохочення.

При холодних, відчужених, звичайно, переважає строгість і покарання. Методи дуже залежать від встановлених батьками виховних пріоритетів: одні хочуть виховати в дітей таку рису, як слухняність, тому методи їх спрямовані на те, щоб дитина безвідмовно виконувала вимоги дорослих. Інші вважають більш важливим бачити як дитина самостійно мислить, вчать виявляти ініціативу і, звичайно, знаходять для цього відповідні методи [73, 85].

Психолого-педагогічна освіта батьків спрямована на підвищення їх педагогічної культури, розвитку у них позитивного сприйняття своїх дітей, себе самих, навколишнього світу; розвитку психологічних вмінь: попереджати причини виникнення конфліктів у сім'ї, спілкуватися на засадах емпатії, критичного мислення тощо.

Батьки мають бути обізнані з особливостями психічного розвитку, навчання та виховання дітей різного шкільного віку, володіти знаннями про допомогу дитині з боку родини у перехідні періоди навчання, бути готовими співпрацювати з учителем, школою, об'єктивно оцінювати результати діяльності дитини.

Вибір батьками ролі як контролюючої, караючої інстанції або повної байдужості щодо змін у соціальному статусі дитини свідчить про недостатній рівень педагогічної компетентності.

Співробітництво школи та родини на будь-якому етапі починається з вивчення умов і мікроклімату сімейного виховання, індивідуальних особливостей дітей і батьків.

Основні напрями спільної діяльності педагогів і батьків:

1. Підтримка фізичного здоров'я учнів.
2. Спілкування й формування особистісних орієнтацій учнів: інтерес до

життя, інтерес до людини, інтерес до культури, що сприяють розумінню загальнолюдських цінностей.

3. Пізнавальна сфера життя учнів (робота з учителями-предметниками) з урахуванням індивідуальних особливостей учнів. Захист не учня, а людини в ньому. Підхід до кожної дитини «з оптимістичної позиції» (А. Макаренко).

4. Робота з родиною – вплив на виховний потенціал родини; об'єктом уваги є не сама родина, а сімейне виховання.

Тут необхідно таке:

- 1) вивчення сімейної атмосфери, що оточує учня, його стосунків із членами родини;
- 2) психолого-педагогічна освіта батьків через систему батьківських зборів, консультацій, бесід;
- 3) організація спільного проведення вільного часу дітей і батьків;
- 4) захист інтересів і прав дитини в так званих «важких» родинах.

Отже, школою реалізуються функції батьківської освіти (відомості про виховну концепцію школи, педагогічну позицію класного керівника, про методику виховання, про цілі й задачі особистісного розвитку школярів на даний період, про хід духовного розвитку дитини, про особливості шкільної діяльності учня, про взаємини у групі, про виявлені здібності й поточні успіхи тощо) та коректуються принципи сімейного виховання – саме тієї сторони, що стосується дитини (мистецтво любити дітей), режиму життя та діяльності дитини, що забезпечують і корекцію особистості батьків.

При роботі з прийомною сім'єю педагогам (особливо класним керівникам), психологам важливо дотримуватись таких правил:

- 1) Батьки та діти не повинні почувати себе об'єктами вивчення.
- 2) Робота з батьками повинна бути цілеспрямованою, планомірною й систематичною.
- 3) Методи цієї роботи повинні бути взаємозалежні з методами виховання дітей.

4) Психолого-педагогічні методи повинні бути різноманітні, застосовуватись у комплексі.

При вивченні прийомної родини школяра соціальний педагог насамперед звертає увагу на такі дані:

1. Загальні відомості про прийомних батьків, інших членів родини, житлові умови, матеріальну забезпеченість. Інтерес до справ школи.
2. Загальні відомості про дітей (вік, інтереси, рівень вихованості).
3. Виховні можливості родини (рівень педагогічної культури прийомних батьків).

Форми психолого-педагогічної освіти батьків:

1) Університет педагогічних знань (така форма допомагає озброїти батьків основами педагогічної культури, познайомити з актуальними питаннями виховання дітей).

2) Лекція (форма, що докладно розкриває сутність тієї чи іншої проблеми виховання. Головне в лекції – аналіз явищ, ситуацій).

3) Конференція (передбачає розширення, поглиблення й закріплення знань про виховання дітей). Батьківські конференції (загальношкільні, класні) мають величезне значення в системі виховної роботи школи. Батьківські конференції повинні обговорювати насущні проблеми суспільства, активними членами якого стануть і діти. Проблеми конфліктів батьків і дітей та шляхи виходу з них, наркотики, сексуальне виховання в родині – ось теми батьківських конференцій.

4) Практикум (форма вироблення в батьків педагогічних умінь з виховання дітей, ефективного розширення виникаючих педагогічних ситуацій, тренування педагогічного мислення батьків).

5) Індивідуальні тематичні консультації (обмін інформацією, що дає реальне уявлення про шкільні справи та поведінку дитини, її проблеми).

б) Індивідуальні консультації – одна з найважливіших форм взаємодії практичного психолога та соціального педагога з родиною. Для того щоби перебороти занепокоєння батьків, острах розмови про свою дитину, необхідно

проводити індивідуальні консультації-співбесіди з батьками. Готуючись до консультації, доцільно визначити ряд питань, відповіді на які, допоможуть плануванню виховної роботи із класом. Індивідуальна консультація повинна мати ознайомлювальний характер і сприяти створенню хорошого контакту між батьками та педагогами. Психолог повинен дати батькам можливість розповісти йому все те, із чим вони хотіли би познайомити його в неофіційній обстановці, та з'ясувати важливі відомості для своєї професійної роботи з дитиною: особливості здоров'я дитини; її захоплення, інтереси; переваги у спілкуванні в родині поведінкові реакції; особливості характеру; мотивації навчання; моральні цінності родини, психологічні проблеми.

7) Відвідування родини (індивідуальна робота педагога з батьками, знайомство з умовами життя).

8) Батьківські збори (форма аналізу, осмислення на основі даних педагогічної науки, досвіду виховання).

9) Загальношкільні батьківські збори. Мета – знайомство з нормативно-правовими документами про школу, основними напрямками, задачами, підсумками роботи.

10) Класні батьківські збори. Мета – обговорення задач навчально-виховної роботи класу, планування виховної роботи, визначення шляхів тісного співробітництва родини та школи, розгляд актуальних педагогічних проблем.

11) Батьківські збори повинні стати школою освіти батьків, повинні розширювати їхній педагогічний світогляд, стимулювати бажання стати хорошими батьками. На батьківських зборах аналізуються навчальні досягнення учнів, характеризуються їхні можливості, ступінь просування класу в навчальній діяльності. Батьківські збори – це можливість демонстрації досягнутих дитиною успіхів. Розмова на зборах повинна йти не про оцінки, а про якість знань і рівень інтелектуальних зусиль, що відповідають пізнавальній та моральній мотивації. До батьківських зборів необхідно готувати виставки творчих робіт учнів, їхніх досягнень, і не тільки в навчальній діяльності. Існує багато варіантів проведення батьківських зборів. Їх характер і спрямованість

підказує саме життя, система організації роботи в дитячому колективі. Тематика й методика зборів повинні враховувати вікові особливості учнів, рівень освіченості та зацікавленості батьків, цілі та задачі виховання, що стоять перед школою.

12) Батьківський тренінг – це активна форма роботи з батьками (у тому числі й прийомними), які хочуть змінити своє ставлення до поведінки та взаємодії з власною дитиною, зробити його більш відкритим і довірчим. У батьківських тренінгах повинні брати участь обоє батьків. Від цього ефективність тренінгу зростає, і результати не змушують на себе чекати. Тренінг проводиться з групою, що складається з 12-15-ти осіб (можливо і більше, до 25 осіб). Батьківські тренінги будуть успішними, якщо всі батьки будуть активно брати в них участь і регулярно їх відвідувати. Щоб тренінг був результативним, він повинен включати в себе 5-8 занять. Батьківський тренінг проводиться, як правило, психологом школи, що дає можливість батькам тимчасово відчутися дитиною, пережити емоційно ще раз дитячі враження.

З великим інтересом батьки виконують такі тренінгові завдання, як «Дитячі гримаси», «Улюблена іграшка», «Мій казковий образ», «Дитячі ігри», «Виховання дитинства», «Фільм про мою родину».

І традиційні, і нетрадиційні методи, форми взаємодії практичного психолога, соціального педагога, класного керівника з батьками учнів ставлять одну загальну мету – зробити щасливою підростаючу особистість, яка входить у сучасне культурне життя.

Коли дитина приходить до школи, він представляє світ своєї родини, умови життя, звички, поведінку, рівень інтелекту – все, обумовлене рівнем культури родини. Придбані в сім'ї фізичний і духовний розвиток стають запорукою його шкільних перших успіхів.

Психолог Д. Баумрінд виявила три моделі поведінки дітей залежно від особливостей поведінки батьків і їхнього авторитету на дитину:

- модель І – діти з високим рівнем незалежності, зрілості, упевненості в собі, активності, стриманості, допитливості, доброзичливості, які вміють

розбиратися в оточенні;

- модель II – діти, недостатньо впевнені в собі, замкнені й недовірливі;
- модель III – діти, не впевнені в собі, не виявляють допитливості і не вміють стримуватись.

Авторитет батьків настільки великий, що вони самі того не усвідомлюючи формують у дитини відчуття, що «важке дитинство ніколи не кінчається» (Єжи Урбан). Форми роботи педагогів з батьками – це способи організації спільної діяльності та спілкування. Робота педагогічних колективів з батьками, у тому числі і прийомними, здійснюється в двох напрямках: організаційна робота із сім'єю та підвищення педагогічної культури батьків.

В організаційній роботі школи з прийомними батьками доцільним є поєднання індивідуальних, групових, колективних та масових форм роботи. Індивідуальними формами роботи вчителя з батьками є: відвідування сімей учнів удома, бесіди з батьками учня, листування тощо.

Вправа «Мозковий штурм». Завдання для груп: визначити правила спілкування з прийомними батьками для початкової школи, середньої та старшої.

Відвідування сім'ї учня вчителем. Учитель відвідує сім'ю учня з метою налагодження контактів з батьками, з'ясування загальної та педагогічної культури сім'ї, умов життя учня, консультування щодо єдиних вимог до дитини, обговорення відхилень у її поведінці, вжиття необхідних заходів щодо їх запобігання, залучення батьків до участі в роботі школи тощо. Відвідувати батьків учнів можна, маючи запрошення від них або домовившись заздалегідь. Несподіваний візит учителя викликає ніяковість, збентеження батьків. Під час зустрічі педагог має підкреслити позитивне в дитині, тактовно звернути увагу на недоліки, разом поміркувати над тим, як їх усунути. Дуже важливо створити атмосферу довіри і доброзичливості.

Перше відвідування прийомної сім'ї класним керівником є дуже відповідальним моментом, який найчастіше вирішує, чи будуть батьки прислухатися до порад учителя, співпрацювати зі школою в питаннях навчання

та виховання дітей. До відвідування тієї чи іншої сім'ї вихователь готується заздалегідь: дізнається про її склад, матеріальне становище, освіту батьків, місце роботи, обмірковує можливі питання та відповіді на них, визначає, які дані про дитину потрібно отримати насамперед. Звичайно, за один візит класний керівник не зможе отримати відповіді на всі питання, що його цікавлять. Тому не слід виявляти нетерпіння, переривати розповіді батьків та інших членів сім'ї. Бесіда з прийомними батьками має проходити у доброзичливому, спокійному тоні.

Індивідуальні бесіди з батьками відбуваються як за ініціативою самих батьків, так і за ініціативою педагога. Інтерес батьків до питань виховання, їхню ініціативу щодо бесіди з класним керівником на педагогічні теми потрібно заохочувати та стимулювати.

Не можна проводити бесіду з батьками у присутності дитини, якщо ви не впевнені, що ваше схвалення чи осуд школяра будуть сприйняті дорослими так, як ви цього бажаєте. Не завжди бесіда з батьками має бути тривалою. Іноді буває достатньо короткої розмови, кількох вагомих слів. Перевагою індивідуальної роботи є те, що наодинці з учителем батьки відвертіше розповідають про свої проблеми та труднощі у вихованні дітей. Дорослі мають бути переконані, що їхня бесіда з учителем залишиться між ними, що жодна їхня відверта думка не буде розголошена. Індивідуальне спілкування з батьками дає вчителю можливість вибрати правильний підхід до дитини.

Листування передбачає періодичне надсилання батькам листів про успіхи учня в навчанні, старанність, уважність та відповідальність. Можна повідомити про певні труднощі дитини, попросити про зустріч. Варто висловити щире подяку за гарне виховання дитини. Лист передають батькам через дитину, попередньо ознайомивши її зі змістом. Найчастіше листування використовують, коли класний керівник не може зустрітися з батьками у них удома або запросити їх до школи.

До групових форм роботи належать засідання батьківського комітету, робота з групами батьків тощо. Батьківський комітет класу обирається на

батьківських зборах у серпні-вересні. Зазвичай він складається з 3-5 осіб. Створюють батьківський комітет з метою демократизації управління виховним процесом, налагодження зворотного зв'язку сім'я – школа, для поточного коригування управлінських рішень, забезпечення єдності педагогічних вимог до учнів, надання допомоги сім'ї у вихованні та навчанні дітей. Комітет діє відповідно до положення про батьківські комітети загальноосвітніх шкіл. До роботи в ньому залучають найактивніших батьків, авторитетних людей з високою громадянською свідомістю, які виявляють інтерес до справ класу, школи. Батьківський комітет обирається на весь термін навчання учнів у початковій школі. Залежно від потреб класу, він змінюється: чи за кількістю, чи за розподілом обов'язків. Класний керівник скеровує діяльність батьківського комітету на розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед класом. Члени батьківського комітету встановлюють контакт з громадськими організаціями, беруть участь в організації дозвілля дітей (прогулянок, екскурсій, походів у театри та кіно), допомагають класному керівникові проводити педагогічну пропаганду тощо.

Роботу з групами батьків класному керівнику доцільно починати зі спостереження за навчанням та поведінкою учнів та вивчення їхніх сімей. Застосування методів анкетування, опитування, вивчення шкільної документації, спостереження дозволить вчителю отримати потрібну інформацію та розподілити батьків на групи (за типом сім'ї, за помилками батьків у сімейному вихованні, за проблемами учня, що виникають у навчанні, спілкуванні з товаришами тощо). Деякі батьки можуть входити до кількох груп. Соціально-педагогічна робота вчителя з групами батьків сприяє активнішій участі батьків у взаємодії зі школою.

Основними колективними формами роботи з батьками є класні батьківські збори, лекції, бесіди, конференції, сімейні свята в класі («День матері», «Бабусина скарбничка», «Традиції моєї родини» тощо).

На класних батьківських зборах заслуховуються повідомлення з різних питань виховання (доповідь, інформація вчителя, лікаря чи повідомлення

батьків про досвід виховання дітей у сім'ї), підбиваються підсумки роботи з учнями за семестр, рік; вирішуються організаційні та господарські питання.

Тематика педагогічних бесід та доповідей на класних зборах визначається вчителем відповідно до річного плану роботи з прийомними батьками. При цьому неодмінно мають враховуватись інтереси та побажання самих батьків. Зміст такої бесіди повинен містити не тільки теорію питання, але й конкретні рекомендації. Бесіда з прийомними батьками передбачає жвавий обмін думками, участь у ній кожного з батьків.

Класні батьківські збори слід проводити один разі на чверть. Якщо є необхідність, можна організувати додаткові батьківські збори. Особливо це стосується батьків першокласників, які більшою мірою потребують педагогічних порад щодо організації життя, навчання та виховання дитини.

Класні батьківські збори можна організовувати по-різному.

Вправа «Форми роботи з батьками: недоліки та переваги».

Завдання: визначити недоліки та переваги серед запропонованих форм роботи з батьками

Картка 1. Форми роботи: традиційні (батьківські збори, батьківський лекторій).

Картка 2. Форми роботи: інноваційні («Синтез думок», «Спільний проект», «Коло ідей», «Акваріум»).

Картка 3. Форми роботи інтерактивні (тренінг, ділові ігри, конференції).

А. Макаренко зазначав: «Виховання є процес соціальний... Виховує все: люди, речі, явища, але перш за все і більше всього – люди. З них на першому місці – батьки і педагоги». Тобто, лише у співпраці з батьками можна досягти поставленої виховної мети – виховання особистості, високоморальної, творчої та здорової людини.

Отже, формування педагогічної культури прийомних батьків можна розглядати як просвітницьку роботу з надання батькам наукових психолого-педагогічних, фізіолого-гігієнічних і правових знань про сутність виховного процесу, розвиток і формування особистості дитини на різних вікових етапах,

особливості родинного виховання, вплив сім'ї і внутрісімейних стосунків на виховання дітей, а також роботу щодо формування вмінь і навичок з виховання дітей.

До методів формування педагогічної культури прийомних батьків належать такі: інформування, мозковий штурм, дискусія, міні-лекція, рольова гра, метод проблемних ситуацій. Форми: тренінг, лекції-бесіди, педагогічні лекторії; індивідуальні (самоосвіта, самовдосконалення); батьківські збори, консультації.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ

2.1. Методика дослідження вихідного рівня педагогічної культури у прийомних батьків

Теоретичне вивчення проблеми педагогічної культури прийомних батьків, проведене нами в першому розділі дипломної роботи, може стати підґрунтям для визначення і розробки методики дослідження вихідного рівня педагогічної культури у прийомних батьків.

Методичні рекомендації для соціальних працівників щодо навчання прийомних батьків, а також створення, розвитку й функціонування сімейних форм виховання висвітлені О. Яременко, Н. Комаровою, Г. Бевз, Л. Волинець, І. Пешою, М. Терновською та ін.

Розробка методики дослідження вимагала реалізації основних завдань:

- 1) визначити показники дослідження педагогічної культури прийомних батьків;
- 2) підібрати методи діагностики цих показників.

Спираючись на напрацювання відомих науковців, зокрема Т. Алексеєнко [1], С. Щербакової [81], виходячи зі структури педагогічної культури батьків, ми визначили наступні критерії та показники оцінювання сформованості цієї культури.

Ми визначили основні компоненти сформованості педагогічної культури прийомних батьків – це когнітивний, аксіологічний та операційно-діяльнісний, кожний з яких має конкретні показники, що дає змогу виміряти загальний рівень психолого-педагогічної культури прийомних батьків.

Показниками аксіологічного компонента визначено [81]:

- 1) тип батьківського ставлення до дитини, який виявляється через

емоційну чутливість стосовно неї (материнська і батьківська любов, повага і прийняття дитини, оцінювання її образу «Я»);

2) почуття відповідальності за процес розвитку і виховання дитини у сім'ї;

3) здатність батьків до рефлексії себе, своєї поведінки і вчинків, що виявляється у певному рівні вольового самоконтролю, саморегулювання під час взаємодії з дитиною, а також впливає на актуалізацію особистісних якостей батьків, реалізацію ними своїх творчих сил і здібностей у процесі сімейного виховання.

Показниками когнітивного компонента є [81]:

1) наявність у батьків знань про загальні закономірності психічного розвитку дітей різного віку, наявність об'єктивних уявлень про психологічні особливості різних вікових періодів, розуміння позитивного змісту вікових криз та їхнього значення у розвитку дитини;

2) наявність знань про індивідуально-типологічні особливості своєї дитини, знань про її сильні та слабкі сторони, адекватне їх оцінювання, уміння прогнозувати їхній подальший розвиток, уміння об'єктивно узгоджувати свої вимоги з реальними можливостями і здібностями дитини;

3) наявність знань про цілі педагогічної діяльності, зміст, методи і прийоми виховання, можливі негативні наслідки застосування неадекватних методів виховання (покарання, заохочення, вимоги), а також знання про шляхи і способи організації діяльності дитини, спрямованої на її всебічний розвиток.

Для характеристики операційно-діяльнісного компонента запропоновано такі показники [81]:

1) способи і прийоми спілкування батьків із дитиною у процесі виховного впливу: методи словесного впливу (спонукання, переконання, прохання, примус), методи контролю, наочного прикладу, заохочення, покарання;

2) уміння вирішувати конфліктні ситуації;

3) стиль взаємодії з дитиною, який синтезує весь характер батьківської

компетентності у питаннях виховання і розвитку дітей, дає інтегральну характеристику певному рівню психолого-педагогічної культури прийомних батьків.

Було визначено такі рівні сформованості педагогічної культури прийомних батьків.

Високий рівень сформованості педагогічної культури був властивий батькам, які виявляли ініціативність у встановленні контактів з дитиною, намагалися висловити любов до дитини через обійми та поцілунки, з повагою ставилися до дитини, сприймаючи її як партнера, ураховуючи її потреби. Спілкування з дитиною оцінювали позитивно і відповідно до ситуації об'єктивно реагували на його емоційний стан. Прийомні мами й тата відрізнялись прагненням до вдосконалення власного педагогічного досвіду (виявляли зацікавленість до вивчення педагогічної літератури, намагалися застосовувати отримані знання в практичній діяльності, прагнули користуватись педагогічною літературою і запропонованими порадами фахівців, були ініціативними до перегляду телевізійних передач педагогічного спрямування). Батьки коригували поведінку малюка, висловлюючи прохання згідно з його віковими особливостями. Наявність високого рівня самоконтролю, відповідального ставлення до власних виховних дій призводило до того, що покарання як метод виховання застосовувалося батьками за виключних обставин. Прийомні мами й тата спонукали малюка до здійснення хороших вчинків використовуючи обійми і поцілунки [81].

Середній рівень сформованості педагогічної культури був властивий прийомним батькам, ініціативність яких у спілкуванні з дитиною обумовлювалася раціональними міркуваннями, встановлення контакту з малюком переважно відбувалося за допомогою мовленнєвих висловлювань. Активність дитини викликала в батьків негативну реакцію (роздратування, обурення тощо), і лише іноді співпереживання. Прийомні мами й тата спілкувалися з дитиною зверхньо, майже не сприймаючи малюка як партнера по спілкуванню. У таких прийомних батьків зацікавленість педагогічною

інформацією була поверховою. Вони іноді відчували необхідність в отриманні педагогічних знань, що було обумовлено бажанням вирішити певні педагогічні проблеми. Прийомні батьки іноді користувалися педагогічною літературою, лише за необхідності зверталися до фахівців за порадою. За необхідності переглядали спеціалізовані телевізійні передачі. Як засіб впливу на дитину використовували накази, погрози або подарунки. Відповідальність за виховання дитини покладають на суспільство, лише іноді у виховній діяльності враховують вікові особливості дитини, мають низький рівень самоконтролю.

Низький рівень сформованості педагогічної культури мають прийомні батьки, які не виявляли ініціативності у встановленні контакту з дитиною і намагалися дистанціюватися від неї. Виявляли байдужість до емоційного стану дитини, не сприймали малюка як партнера по спілкуванню не виявляли поваги до нього. Батьки не були зацікавлені у вивченні педагогічної інформації, виказуючи тим самим байдужість до її отримання, мали низький рівень умотивованості. Відчували необхідність в отриманні порад фахівців і користуванні педагогічною літературою. Критично ставилися до перегляду спеціалізованих телевізійних передач. Вважали, що на дитину можна вплинути лише через фізичні покарання. Не заохочували дитину і не виявляли вимогливості в її вихованні. Батьки поводитися безвідповідально, власну нестриманість у вихованні малюків обумовлювали бажанням виховувати дитину якнайкраще. Не звертали уваги на вікові особливості дитини [81].

Базою нашого дослідження було обрано Комунальний заклад «Кам'янська спеціальна загальноосвітня школа - інтернат» Запорізької обласної ради.

У дослідженні взяли участь прийомні батьки двох груп, одна з батьківських груп стала контрольною, а інша – експериментальною групою. У контрольній групі – 11 батьків, у експериментальній – 12 батьків. Констатувальний етап дослідження проводився у жовтні 2019 року.

Для дослідження вихідного рівня педагогічної культури прийомних батьків дітей було використано спостереження, опитування (бесіда, анкетування, фокус-група), метод експертних оцінок (за участю тренера, психолога).

Інтерв'ювання (фокус групи) – це дослідницька стратегія, метою якої є розуміння аудиторії та її поведінки. Одночасно відбувається інтерв'ювання 6-12 осіб, під час якого модератор веде неструктуровану дискусію на задану тему (контрольовану групову дискусію). Метою цієї дискусії є збирання попередньої інформації для дослідницького проекту, допомога у створенні питальника для опитування, розуміння причин певного явища або перевірка ідей та планів [20]. У нашому випадку фокус-групи формувались з метою виявлення обізнаності прийомних батьків щодо змісту виховання прийомних дітей.

Спостереження – метод наукового дослідження, що полягає в активному, систематичному, цілеспрямованому, планомірному, і навмисному сприйнятті об'єкта, в ході якого отримується знання про зовнішні сторони, властивості і відносини досліджуваного об'єкта [68]. Спостереження – метод збору наукової інформації, сутність якого полягає в безпосередній реєстрації фактів, явищ, процесів, які відбуваються в соціальній реальності. За допомогою спостереження виявляються ставлення батьків до дітей, моделі дитячо-батьківського спілкування, стилі сімейного виховання.

Бесіда та опитування використовуються для збору певної інформації та для вирішення важливих проблем. У нашому випадку, метою бесіди та опитування було отримання інформації про обізнаність батьків щодо питань підготовки своєї дитини до школи.

Анкетування – це вид опитування, який передбачає опосередкований збір первинної вербальної інформації за допомогою анкети, яку респондент заповнює самостійно [20].

Анкетування має суттєву перевагу: опитування максимально формалізується, й таким чином забезпечується високе порівняння відомостей та їх машинне опрацювання; анкетування забирає часу менше, ніж інтерв'ю, не потребує залучення великої кількості осіб, які його здійснюють, анкети можна роздавати через представників адміністрації чи вислати поштою; витримується вимога анонімності відповідей, що підвищує їхню достовірність. Анкетування –

найбільш поширений і ефективний метод збору первинної інформації.

У нашому випадку анкетування використовувалось для визначення знань, бажання, вмінь батьків, важливих у процесі підготовки власної дитини до школи.

Якісний аналіз результатів анкетування дозволяє віднести респондента до одного з трьох рівнів сформованості педагогічної культури батьків.

Отже, дослідження за когнітивним компонентом передбачало пілотне опитування та анкетування прийомних батьків.

Під час опитування прийомним батькам ставилися запитання, що стосувались їх обізнаності щодо розвитку психофізіологічних можливостей дітей різного віку та умовах їхнього виховання.

Ми використовували анкету «Чи знаєте Ви своїх дітей?» (визначення знань батьків про своїх дітей), анкету-міні-тест «Батьки і діти» (визначення стосунків батьків зі своїми дітьми) для визначення рівня обізнаності батьків щодо закономірностей психічного розвитку дітей дошкільного віку, наявності знань про індивідуально-типологічні особливості своєї дитини, знань про зміст педагогічної діяльності, ефективні методи і прийоми виховання, про шляхи і способи організації діяльності дитини, спрямованої на всебічний розвиток та підготовку її до навчання у школі (див. додаток А).

Результати опитування, тестування співставлялися в результатами експертного оцінювання, на основі чого також батьків також було розподілено на рівні.

Результати дослідження за когнітивним компонентом в експериментальній та контрольній групах представлено у таблиці 2.1.

Отже, за когнітивним компонентом виявлено високий рівень педагогічної культури у 16,67 % прийомних батьків контрольної групи та у 17,05 % прийомних батьків експериментальної групи; середній рівень у 48,81 % контрольної та 49,94 % експериментальної групи; низький рівень – у 34,53 % прийомних батьків контрольної та 32,95 % експериментальної групи.

Суттєвої різниці між результатами обох груп не виявлено.

Таблиця 2.1

Результати сформованості педагогічної культури прийомних батьків за когнітивним компонентом, у %

Рівні/ показни ки	Знання про психічний розвиток дітей		Знання про індивідуальні особливості своєї дитини, взаємодії з нею		Знання про зміст, методи і прийоми виховання		Експертне оцінювання		Середнє за критерієм	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	9,52	9,09	14,29	18,18	19,05	18,18	23,81	22,73	16,67	17,05
Середній	52,38	54,31	52,38	50,00	52,38	54,55	38,10	40,91	48,81	49,94
Низький	38,10	36,36	33,33	31,82	28,57	27,27	38,10	36,36	34,53	32,95

Дослідження за другим компонентом (аксіологічним) передбачало визначення типу батьківського ставлення до дитини, почуття відповідальності за процес розвитку і виховання дитини у сім'ї та здатності прийомних батьків до рефлексії самоконтролю, саморегулювання під час взаємодії з дитиною у процесі сімейного виховання. Було використано методіку діагностики батьківського ставлення А. Варги, В. Століна [44, 265]. Цей опитувальник визначає різні аспекти батьківського ставлення до дитини за наступними шкалами: 1. Прийняття – відкидання дитини. 2. Кооперація. 3. Симбіоз. 4. Контроль. 5. Ставлення до невдач дитини.

Зазначені показники оцінювались за допомогою спостереження, опитування та експертних оцінок. Дані всіх методів було співставлялися та дозволяли віднести прийомних батьків до одного з рівнів. Результати дослідження за другим критерієм представлено у таблиці 2.2.

Отже, за аксіологічним компонентом високий рівень виявлено у 10,72 % прийомних батьків контрольної групи та у 11,37 % прийомних батьків експериментальної.

Таблиця 2.2

Результати сформованості педагогічної культури прийомних батьків за аксіологічним компонентом, у %

Рівні/ показники	Тип батьківського ставлення до дитини		Почуття відповідальності		Здатність до рефлексії самоконтролю, саморегулювання		Експертні оцінювання	Середнє за критерієм			
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	4,76	4,55	14,29	13,64	14,29	13,64	9,52	13,64	10,72	11,37	
Середній	52,38	54,31	57,14	54,55	57,14	59,09	47,62	45,45	53,57	53,35	
Низький	42,86	40,91	28,57	31,82	28,57	27,27	42,86	40,91	35,72	35,23	

Середній рівень притаманний 53,57 % прийомних батьків контрольної та 53,35 % експериментальної групи. Низький рівень – у 35,72 % контрольної та у 35,23 % експериментальної групи. Як бачимо з таблиці, дані обох груп також суттєво не відрізняються.

Дослідження за третім компонентом (операційно-діяльнісним) передбачало оцінювання умінь використовувати ефективні методи та прийоми спілкування прийомних батьків із дитиною, уміння вирішувати конфліктні ситуації та використовувати демократичний стиль взаємодії з дитиною.

Було використано такі методи: анкету «Стиль виховання», що дозволяє визначити провідний стиль виховання та взаємовідносин в родині; тест для батьків «На чому ґрунтуються стосунки батька й матері з дитиною?» (див. додаток Б).

Результати представлено у таблиці 2.3.

Зазначені показники оцінювались у такий же спосіб, як і попередні – опитування, спостереження та порівняння результатів з експертними оцінками.

Таблиця 2.3

Результати сформованості педагогічної культури прийомних батьків за операційно-діяльнісним компонентом, у %

Рівні/ показни ки	Використан ня ефективних методів та прийомів спілкування		Уміння вирішувати конфлікт		Демократич ний стиль взаємодії з дитиною		Експертне оцінювання		Середнє за критерієм	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	4,76	4,55	19,05	18,18	9,52	9,09	9,52	9,09	10,71	10,23
Середній	23,81	22,73	57,14	54,55	42,86	40,91	47,62	45,45	42,86	40,91
Низький	71,43	72,73	23,81	27,27	47,62	50,00	42,86	45,46	46,43	48,87

Як бачимо з таблиці 2.3 середні результати обох груп за діяльнісним критерієм також суттєво не відрізняються та складають: високий рівень у 10,71 % контрольної групи та у 10,23 % експериментальної; середній рівень – у 42,86 % контрольної групи та у 40,91 % експериментальної групи; низький рівень притаманний 46,43 % прийомних батьків контрольної групи та 48,87 % експериментальної.

Узагальнюючи дані за всіма критеріями дістали такі результати (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Результати констатувального експерименту вихідного рівня педагогічної культури прийомних батьків , у %

Рівні/показники	Когніт. компонент		Аксіологічний компонент		Операційно- діяльнісний компонент		Середнє по КЕ	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	16,67	17,05	10,72	11,37	10,71	10,23	12,70	12,88
Середній	48,81	49,94	53,57	53,35	42,86	40,91	48,41	48,07
Низький	34,53	32,95	35,72	35,23	46,43	48,87	38,89	39,02

Отже, за результатами констатувального експерименту вихідні рівні педагогічної культури прийомних батьків обох груп приблизно однакові та

складають: високий рівень – 12,7 % контрольна група та 12,88 % – експериментальна; середній рівень – 48,41 % контрольна група та 48,07 % експериментальна; низький рівень – 38,89 % контрольна група та 39,02 % – експериментальна група.

Отримані дані та результати теоретичного дослідження проблеми підтверджують необхідність цілеспрямованої роботи з формування педагогічної культури прийомних батьків, тобто, у нашому випадку, розробки та впровадження соціально-педагогічної програми, спрямованої на підвищення рівнів педагогічної культури прийомних батьків.

2.2. Програма формування педагогічної культури у прийомних батьків

На нашу думку, впровадження програми формування педагогічної культури у прийомних батьків має підвищити рівень такої культури та сприяти більш успішній підготовці до виховання прийомних дітей.

Програмою передбачено наступні етапи:

1. Діагностичний, який передбачав отримання вихідних даних щодо сформованості рівнів педагогічної культури прийомних батьків.
2. Етап постановки цілей і завдань програми, з урахуванням попереднього теоретичного дослідження та результатів констатувального експерименту.
3. Етап реалізації відбувався з жовтня 2019 по лютий 2020 року і включав низку заходів, формувального та розвиваючого характеру.
4. Контрольний етап – заключне дослідження рівнів сформованості педагогічної культури прийомних батьків після проведення формувального експерименту з метою перевірки ефективності програми.

Загальний термін реалізації програми – 5 місяців (з жовтня 2019 р. по лютий 2020 р.).

Мета програми – підвищення рівня педагогічної культури прийомних

батьків.

Завдання програми:

1) формування уявлення про психофізіологічні можливості дітей різного віку, що дають можливість успішно оволодіти різними видами діяльності, уміннями, навичками, нормами поведінки; уявлення про зміст ролі батьків у вихованні дитини-сироти;

2) сприяння розвитку ефективного типу батьківського ставлення до дитини, почуття відповідальності за процес розвитку і виховання прийомної дитини у сім'ї;

3) формування вмінь та навичок щодо реалізації методів ефективного спілкування та виховання, здатності до конструктивного вирішення конфліктів та реалізації демократичного стилю виховання прийомної дитини у сім'ї;

4) формування здатності прийомних батьків до саморефлексії, самоконтролю, саморегулювання, самовдосконалення батьківських умінь.

Цільова група програми – прийомні батьки дітей.

Процес формування педагогічної культури прийомних батьків представляв специфічний напрям підготовки батьків, який потребував підбору ефективних форм та методів. У ході формування було розроблено програму «Педагогічна культура прийомних батьків», що включала такі заходи:

- 1) Педагогічний лекторій;
- 2) Лекція-бесіда на тему «Чи знаєте ви свою дитину?»;
- 3) Тренінг «Ефективне батьківство»;
- 4) Індивідуальні консультації;
- 5) Батьківські збори «Роль прийомних батьків у вихованні дитини».

Перші два етапи програми було описано у попередньому підрозділі. Власне реалізація основних заходів програми відбувалася з жовтня 2019 року до лютого 2020 року. Основні заходи представлено у таблиці 2.5.

Аналіз соціально-педагогічної та психологічної літератури свідчить про значну кількість методів, які використовуються у соціально-педагогічній діяльності. Однак деякі з цих методів потребують уточнення у зв'язку з тим, що

ми використовували їх у процесі формування педагогічної культури прийомних батьків.

При виборі форм і методів навчання, які застосовувались у процесі формування педагогічної культури прийомних батьків, ми виходили з мети, завдань, принципів і змісту формування педагогічної культури прийомних батьків.

Реалізація основних завдань формування педагогічної культури батьків майбутніх першокласників передбачала використання активних форм та методів навчання (відеолекторій, інформування, мозковий штурм, дискусія, тренінг, лекція-бесіда, групова бесіда, рольова гра).

Таблиця 2.5

Заплановані заходи

№	Назва заходу	Термін проведення	Учасники
1	Педагогічний лекторій	Жовтень 2019 - грудень 2020	соціальний педагог, вихователь, прийомні батьки
2	Лекція-бесіда з батьками на тему «Чи знаєте ви свою дитину?»	Жовтень 2019	соціальний педагог, вихователь, прийомні батьки
3	Тренінг «Ефективне батьківство», спрямований на формування педагогічної культури прийомних батьків майбутніх першокласників	Грудень 2019 - лютий 2020	соціальний педагог, прийомні батьки
4	Індивідуальні консультації	Жовтень- грудень 2019	соціальний педагог, прийомні батьки

Продовження таблиці 2.5

5	Батьківські збори «Роль прийомних батьків у вихованні дітей»	Січень 2020	соціальний педагог, вихователь, прийомні батьки
6	Підведення підсумків, повторне діагностування	Лютий 2020	соціальний педагог, вихователь, прийомні батьки

У межах андрагогічної моделі навчання було відзначено актуальність використання учасниками власного досвіду. Інтерактивний метод навчання, з одного боку, передбачає використання життєвого досвіду тих, хто навчається, а з іншого – впливає на зміни та покращення моделей поведінки. Серед різновидів тренінгу, які виділяють, ми використовували тренінг як форму інтерактивного навчання, «...метою якого була передача знань, а також розвиток певних умінь і навичок» [67, 163].

Обрані форми та методи відповідають особливостям навчання прийомних батьків як дорослої категорії. Використання інтерактивних форм, методів навчання та тренінгу як форми навчання робить можливими створення сприятливої психологічної атмосфери, урахування досвіду учасників, визначення і врахування потреб у навчанні, застосування отриманих знань на практиці.

У процесі навчання прийомних батьків особливостям педагогічно-ефективного впливу на виховання й розвиток дітей старшого дошкільного віку ми дотримувались андрагогічних принципів: позитивного ставлення до особистості; індивідуалізації; доступності; опори на досвід; рефлексивності; самостійного навчання .

З метою підвищення педагогічної культури прийомних батьків та надання їм інформації про особливості виховання дітей у закладі був обладнаний стенд

«Куточки для батьків», що містить таку інформацію:

- поради психологів і педагогів щодо навчання та виховання дітей, режиму дня, харчування дітей;
- перелік нормативно-правових документів про права дітей, обов'язки батьків щодо виховання дітей тощо.

Зупинимось детальніше на заходах програми.

Т. Дмитрук виділяє педагогічний лекторій, що передбачає надання батькам систематизованих знань з теорії виховання, привернення їх уваги до актуальних проблем виховання з допомогою лекцій, бесід [25, 8].

Ми проводили педагогічний лекторій за трьома напрямками:

1. Прийомна дитина в сім'ї.
2. Спілкування прийомних батьків з дітьми;
3. Діяльність батьків щодо розвитку, виховання, навчання прийомної дитини.

Перший напрямок включав в себе такі питання:

- Зміст сімейного виховання й виховні завдання прийомних батьків;
- Сімейні обов'язки і доручення дитини;
- Охорона здоров'я і фізичний розвиток дитини;
- Режим дня, індивідуальні особливості дитини.

Другий напрямок включав в себе такі питання:

- Роль спілкування та встановлення довірливих стосунків між прийомними батьками і дітьми;
- Педагогічний контакт у спілкуванні;
- Урахування потреб та інтересів прийомних дітей у змісті та формах спілкування.

Третій напрямок включав в себе такі питання:

- Умови розвитку, режим дня школяра;
- Заходи, що сприятимуть правильному фізичному та психічному розвитку майбутнього школяра;
- Сворення прийомними батьками ситуації успіху для дитини.

Консультації прийомним батькам передбачають надання конкретних психолого-педагогічних рекомендацій, порад з актуальних для батьків питань. Індивідуальні консультації проводяться з ініціативи прийомних батьків або з ініціативи соціального педагога або психолога. Приводом для запрошення прийомних батьків на консультацію є результати спостережень психолога за дитиною, проблеми спілкування прийомної дитини із однолітками та педагогами, конфліктна ситуація тощо.

Кожна консультація фахівця з прийомними батьками обов'язково закінчується рекомендаціями з виховання дитини. Рекомендації можуть бути письмовими або усними. Індивідуальна консультація повинна мати ознайомлювальний характер і сприяти створенню позитивного контакту між прийомними матір'ю/батьком і психологом. Зміст консультацій може бути різний, але головною метою залишається підвищення педагогічної та психологічної культури прийомних батьків, встановлення партнерських стосунків, визначення конкретних шляхів і методів спільного впливу на дитину.

На думку Т. Дмитрук, психолог або соціальний педагог повинен дати батькам можливість розповісти йому все те, із чим вони хотіли б ознайомити його, у неофіційній обстановці, і з'ясувати необхідне для своєї професійної роботи з прийомною дитиною, зокрема: 1) особливості здоров'я дитини (анамнез); 2) її захоплення, інтереси, режим; 3) переваги сімейного спілкування; 4) поведінкові реакції; 5) особливості характеру; 6) мотивація до навчання; 7) моральні цінності сім'ї, традиції; 8) проблема звернення до фахівця [25, 9].

Лекція-бесіда з прийомними батьками дітей на тему «Чи знаєте ви свою дитину?». Метою лекції-бесіди є надання прийомним батькам знань про особливості розвитку дитини від 4-х до 6-ти років; налаштування прийомних батьків на спостереження за дітьми; пояснення необхідності врахування у вихованні характерних для цього періоду особливостей.

Було проведено попередню роботу, що передбачала індивідуальні бесіди з прийомними батьками про те, чим вони задоволені в розвитку дитини, що їх хвилює, чим любить займатися прийомна дитина і чим не любить та інші.

(Можна запропонувати батькам написати невелике оповідання на тему: «Моя дитина», в якому вони відповідно з планом дадуть відповідь на питання: Що мене радує в дитині? Що мене хвилює? Якою є прийомна дитина в діяльності (які ігри любить, що її цікавить, як спілкується з однолітками, як ставиться до праці). Подібна робота налаштує прийомним батьків на подальшу розмову).

З метою активізації батьків ми використовували питання, приклади, рекомендації, аналіз педагогічних ситуацій за участю соціального педагога/психолога, використання тесту-анкети на визначення видів здібностей дитини (допомагає батькам визначити найяскравіші здібності дитини, оцінити перспективи, прийняти правильне рішення, обираючи види занять з нею).

Термін «тренінг» походить від англійського – навчати, тренувати. Тренінг – це запланований процес, призначений надати або поновити знання та навички і перевірити ставлення до проблеми, ідеї, поведінку з метою їхньої зміни чи оновлення [66]. Простіше кажучи, тренінг – це ефективна форма роботи для засвоєння знань; інструмент для формування умінь і навичок; спілкування в довірчій атмосфері і неформальній обстановці; пізнання себе і світу.

Специфічними рисами тренінгу є:

- дотримання певних принципів групової роботи;
- наявність більш-менш постійної групи;
- певна просторова організація (частіше за все – робота у зручному ізолюваному приміщенні, де учасники переважну частину часу сидять у колі);
- використання активних та інтерактивних методів роботи;
- об'єктивація суб'єктивних почуттів, емоцій, думок, знань учасників групи стосовно подій, які відбуваються в групі, вербалізована рефлексія [66].

Тренінговий процес реалізується в межах основних, тісно пов'язаних між собою компонентів. Метою просвітницького тренінгу є підвищення рівня інформованості щодо проблеми; зміна ставлення до проблеми; формування позитивної мотивації; вироблення та розвиток навичок адаптивної поведінки. Учасники – визначається цільова група, на яку спрямований тренінг. Саме від

складу цільової групи і залежить зміст тренінгу, відповідно до якого підбираються й методи тренінгу. Зміст тренінгу визначається із заявленої мети цільової групи.

Методи – у контексті цієї справи метод навчання – це обмежений рамковими умовами спосіб реалізації мети тренінгу через роботу суб'єктів освітньої діяльності (учасників і педагога-тренера). При організації, проведенні тренінгу важливе значення мають різні деталі, що не належать до визначених елементів шестикутника, однак можуть серйозно вплинути на ефективність навчання, наприклад: стан приміщення, у якому проводиться тренінг, забезпеченість усіма необхідними матеріалами для проведення тренінгу, час початку тренінгу, його тривалість тощо [41].

На відміну від звичайного навчання, що впливає на пізнавальну сферу (сферу свідомості), тренінг дозволяє модифікувати особистісні риси й установки, що мають більш глибокий зв'язок із поведінкою. Тренінг може бути спрямований на навчання навичкам ефективної взаємодії дорослих і дітей, підвищення впевненості в собі, виявлення обдарованості, удосконалювання комунікативних та мовленнєвих навичок. Під час інтерактивного навчання батьки вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими, критично мислити, приймати продумані рішення [25, 11].

Психолого-педагогічна просвіта прийомних батьків реалізується у школі. Для встановлення ефективної взаємодії батьків та вчителів важливе значення має перша співбесіда з дітьми та їхніми прийомними батьками. Основна мета такої співбесіди – налагодити довірливі стосунки, визначити рівень успішності дитини у шкільному навчанні, а також навчати створювати умови для розвитку дитини.

Тренінг «Ефективне прийомне батьківство» було розроблено у відповідності із сутнісними характеристиками педагогічної культури прийомних батьків (10 занять, тривалість кожного заняття 45-50 хв.).

Мета тренінгу: ознайомити учасників з теоретичними основами виконання батьківської ролі, формування у прийомних батьків особистісних

новоутворень, покликаних забезпечити належну реалізацію ними виховної функції як важливого чинника соціального розвитку прийомних дітей.

Завдання тренінгу: висвітлити структуру та властивості батьківської позиції, ознайомити з особливостями навчання дитини у школі; сформувати у прийомних батьків навички конструктивного спілкування, оптимального вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, сформувати здатність батьків до рефлексії себе, своєї поведінки і вчинків, самоконтролю, саморегулювання; відпрацювати і закріпити учасниками тренінгу ефективні моделі поведінки у сімейному мікросередовищі.

У межах нашої програми було проведено десять тренінгових занять, спрямованих на формування педагогічної культури прийомних батьків (див. додаток В).

Заняття 1. Мета: створити сприятливий мікроклімат у групі; інформувати про психологічні закономірності та механізми ефективних способів міжособистісних взаємин як основи гармонійного спілкування у родині; активізувати взаємодію учасників групи, спрямовану на взаємодопомогу, взаємоповагу; створювати ігрові ситуації.

Заняття 2. Мета: активізація потреби в додаткових заняттях із запропонованої теми; стимулювання творчої та соціальної активності батьків у сфері життєдіяльності, міжособистісних взаємин; навчання учасників стратегії ефективної комунікації; діагностика життєвого сценарію прийомних батьків та його аналіз.

Заняття 3. Мета: з'ясувати, що таке конфлікт; на основі особистих спостережень виявити причини конфліктів; навчити прийомних батьків розв'язувати конфліктні ситуації, толерантно поводитися під час конфліктів і за можливості уникати їх; сприяти вихованню гуманного ставлення до інших.

Заняття 4. Мета: надати профілактичну допомогу прийомним батькам з проблеми неприйнятної поведінки дитини; навчити батьків робити усвідомлений вибір стратегій виховної поведінки у своїй сім'ї, нести за нього відповідальність; навчити акцентувати увагу батьків на поведінці (вчинках), а

не на особистості дитини; навчити учасників стратегій ефективної комунікації.

Заняття 5. Мета: виявлення й опрацювання проблем, які мають прийомні батьки у вихованні дітей; розширення наявного в них досвіду вибудови внутрішньосімейних взаємин з дітьми на основі прийняття нових моделей поведінки та відносин; формування прагнення до підвищення педагогічної культури через соціальну просвіту та самоосвіту.

Заняття 6. Мета: інформувати про психологічні закономірності та механізми ефективних способів міжособистісних взаємин з дітьми різного віку; формування комунікативних навичок; розвиток взаєморозуміння, довіри.

Заняття 7. Мета: розвиток критичного мислення, ознайомлення прийомних батьків з основними віковими кризами у дитячому віці, допомоги прийомним батькам визначити правильні методи виховання підлітків.

Заняття 8. Мета: обговорити з прийомними батьками виняткове значення любові і віри для виховання в дітях доброти, впевненості, щедрості, емпатії; знайти шляхи до батьківського щастя.

Заняття 9. Мета: виявлення причин суперечок і конфліктів, які виникають; визначення конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, особливостей адекватного вираження своїх почуттів і переживань; розвиток навичок конструктивної взаємодії, взаєморозуміння, соціальної сприйнятливості, довіри.

Заняття 10. Мета: знайомство з різними видами емоцій і почуттів; відображення власних емоційних переживань і станів; формування адекватних способів вираження негативних почуттів і емоцій; навчання успішної взаємодії.

У процесі реалізації тренінгу ми спиралися на такі принципи: гуманізму, наочності (використання малюнків, іграшок, схем, таблиць, відеоряду), зв'язку теорії з практикою (отримані знання можна було перевірити практично, розвиваючи вміння).

Положення, на які ми спиралися в ході проведення тренінгу:

- створення позитивної атмосфери в групі;
- встановлення «суб'єкт-суб'єктних» стосунків з учасниками;

- урахування інтересів, особливостей учасників;
- здійснення контролю, корекції змісту, форм та методів роботи.

Використання рольової гри у тренінгу з формування педагогічної культури прийомних батьків обумовлене дотриманням принципу взаємодії теорії та практики, який є важливим при навчанні дорослої категорії. Рольова гра сприяє розширенню досвіду учасників через створення несподіваної ситуації, в якій пропонується прийняти позицію (роль) когось із учасників і потім напрацювати спосіб, який дозволить привести цю ситуацію до логічного завершення [67, 170-172].

Ми використовували рольові ігри різної тематики: «Ефективне батьківське спілкування», «Дитина вперше у школі», «Конструктивне вирішення конфліктів» та ін.

Універсальність методу рольової гри полягає в тому, що він може використовуватись у роботі з різними віковими категоріями, у тому числі – з прийомними батьками, що використовують власний досвід, залучення якого покращує хід гри. Цей метод дозволив, «створити ефективні моделі поведінки в батьківстві, характерні для повсякденного життя та для реальних осіб» [40, 170-172], використовуючи ситуації максимально наближені до реального життя. Рольова гра сприяла усвідомленню учасниками материнської та батьківської ролей у родині, а також усвідомленню наслідків використання різних ставлень і стилів батьківського виховання щодо розвитку дитини в сім'ї.

Крім того, завдяки рольовій грі учасники запам'ятали ту інформацію, яка використовувалась; після завершення гри спостерігалася зміна емоційного фону на позитивний, що сприяло створенню емоційного комфорту серед учасників; рольова гра сприяла «вираженню прихованих почуттів, надала можливість батькам потренуватися в різних типах поведінки, розвиток мотивації учасників на подальшу участь у навчанні» [40].

Мозковий штурм (брейнстормінг) як інтерактивний метод сприяв активізації, заохоченню до креативного мислення прийомних батьків, створенню відчуття рівноправності учасників навчання.

Використання міні-лекції в роботі з прийомними батьками забезпечувало емоційно забарвлене, незвичайне подання інформації: з цитатами, маловідомими фактами, прикладами із життя, ілюстраціями, надписами, надихаючими висновками [67, 170]. Цей метод сприяв розвитку мотивації батькам бути відповідальними стосовно виховання дитини. Міні-лекція полегшує сприйняття інформації та забезпечує її запам'ятовування [67, 168-170]. Реалізація цього методу базувалася на принципі наочності та забезпечувала активізацію групи завдяки використанню запитань.

Наступним методом, що використовувався в тренінгу з прийомними батьками, є метод проблемних ситуацій. Ми використовували його під час вирішення питань, що стосувалися спілкування батьків із дітьми.

Алгоритм методу має такий вигляд: «1) діагностика проблеми; 2) діагностика однієї чи кількох проблем та напрацювання учасниками шляхів їх вирішення; 3) оцінка учасниками існуючих дій стосовно вирішення проблеми та її наслідків» [67, 172].

У процесі застосування методу проблемних ситуацій між учасниками спостерігалось виникнення взаємодії та обмін власним досвідом під час обговорювання питань. Зазвичай учасники знаходили правильні та цікаві рішення зазначених проблем.

Збори для прийомних батьків на тему: «Умови успішності навчання дитини у школі» проводились з метою інформування прийомних батьків щодо мотивування до навчання дітей, створення ситуації успіху для дитини, дотримання режиму навчання та відпочинку. До основних питань, що було розкрито, належать такі:

- Що є головними стимулами для навчання дитини у школі?
- Важливість емоційної підтримки навчання дитини з боку прийомних батьків: розвиток важливих для школярів психологічних якостей.
- Поради для прийомних батьків при виконанні дитиною домашнього завдання.
- Формування культури спілкування, ввічливості, манер поведінки у

дитини.

Після упровадження програми формування педагогічної культури «Педагогічна культура прийомних батьків» було проведено повторне діагностування рівнів сформованості педагогічної культури прийомних батьків та підведено підсумки.

2.3. Аналіз упровадження програми формування педагогічної культури прийомних батьків

У контрольному дослідженні знову взяли участь прийомні батьки двох груп, одна з яких була контрольною, а інша – експериментальною групою. Як вже зазначалося, у контрольній групі – 11 прийомних батьків, у експериментальній – 12 батьків. Дослідження проводилось у лютому 2020 року.

Для дослідження було використано такі ж методи, що і на констатувальному етапі – спостереження, опитування (бесіда, анкетування), метод експертних оцінок (за участю педагога, соціального педагога).

Отже, дослідження за когнітивним компонентом передбачало повторне опитування прийомних батьків. Під час опитування батькам ставилися запитання, що стосувались їх обізнаності щодо розвитку психофізіологічних можливостей дітей різного віку та умовах їхнього виховання. Результати опитування, тестування співставлялися в результатами експертного оцінювання, на основі чого також прийомних батьків було розподілено на рівні.

Результати дослідження за когнітивним компонентом в експериментальній та контрольній групах представлено у таблиці 2.6.

Отже, за когнітивним компонентом на контрольному етапі виявлено високий рівень педагогічної культури у 16,67 % прийомних батьків контрольної групи (без змін) та 18,18 % прийомних батьків експериментальної групи, що на 1,13 % більше ніж на попередньому етапі; середній рівень у 50 % контрольної (без суттєвих змін) та 53,41 % експериментальної групи, що на 3,47 % більше

ніж на констатувальному етапі; низький рівень – у 33,33 % батьків контрольної та 28,41 % експериментальної групи, що на 4,5 % нижче ніж на попередньому етапі. Звичайно різниця здається не дуже значною, але певні позитивні зміни спостерігаються.

Особливо це стосується зменшення у експериментальній групі низького рівня педагогічної культури.

Таблиця 2.6

Результати сформованості педагогічної культури прийомних батьків за когнітивним компонентом, у %

Рівні/ показни ки	Знання про психічний розвиток дітей дошкільного віку		Знання про індивідуальні особливості своєї дитини, взаємодії з нею		Знання про зміст, методи і прийоми виховання		Експертне оцінювання		Середнє за критерієм	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	9,52	13,64	14,29	18,18	19,05	18,18	23,81	22,73	16,67	18,18
Середній	57,14	59,09	52,38	54,55	52,38	54,55	38,10	45,45	50,00	53,41
Низький	33,33	27,27	33,33	27,27	28,57	27,27	38,10	36,36	33,33	28,41

Звичайно різниця здається не дуже значною, але певні позитивні зміни спостерігаються. Особливо це стосується зменшення у експериментальній групі низького рівня педагогічної культури.

Дослідження за другим компонентом (аксіологічним) передбачало визначення типу батьківського ставлення до дитини, почуття відповідальності за процес розвитку і виховання дитини у сім'ї та здатності прийомних батьків до рефлексії самоконтролю, саморегулювання під час взаємодії з дитиною у процесі сімейного виховання.

Зазначені показники оцінювались за допомогою спостереження, опитування та експертних оцінок. Дані всіх трьох методів співставлялися та

дозволяли віднести прийомних батьків до одного з рівнів.

Результати дослідження за другим компонентом представлено у таблиці 2.7.

Отже, за аксіологічним компонентом високий рівень виявлено у 10,72 % підлітків контрольної групи (без змін) та у 17,05 % прийомних батьків експериментальної, що на 5,68 % більше ніж на констатувальному етапі.

Таблиця 2.7

Результати сформованості педагогічної культури прийомних батьків за аксіологічним компонентом, у %

Рівні/показники	Тип батьківського ставлення до дитини		Почуття відповідальності		Здатність до рефлексії самоконтролю, саморегулювання		Експертне оцінювання		Середнє за критерієм	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	4,76	18,18	14,29	18,18	14,29	18,18	9,52	13,64	10,72	17,05
Середній	52,38	54,55	57,14	54,55	57,14	59,09	47,62	45,45	53,57	53,41
Низький	42,86	27,27	28,57	27,27	28,57	22,73	42,86	40,91	35,71	29,54

Середній рівень притаманний 53,57 % прийомних батьків контрольної та 53,41 % експериментальної групи (не змінилось). Низький рівень – у 35,71 % контрольної та у 29,54 % експериментальної групи, що на 5,69 % краще ніж на попередньому етапі. Як бачимо з таблиці, дані обох груп вже мають певні відмінності.

Дослідження за третім компонентом (операційно-діяльним) передбачало оцінювання умінь використовувати ефективні методи та прийоми спілкування прийомних батьків із дитиною, умінь вирішувати конфліктні ситуації та використовувати демократичний стиль взаємодії з дитиною. Зазначені показники оцінювались у такий же спосіб, як і попередні – опитування, спостереження та порівняння результатів з експертними оцінками. Результати представлено у таблиці 2.8.

Як бачимо з таблиці 2.8. середні результати обох груп за операційно-діяльнісним компонентом також відрізняються та складають: високий рівень у 11,91 % контрольної групи (незначне покращення) та у 14,78 % експериментальної, що на 4,55 % краще ніж на констатувальному етапі; середній рівень – у 42,85 % контрольної групи (без змін) та у 44,32 % експериментальної групи, що на 3,41 % більше ніж на попередньому етапі; низький рівень притаманний 45,24 % батьків контрольної групи (незначне покращення) та 40,91 % експериментальної групи, що майже на 8% нижче ніж на констатувальному етапі.

Таблиця 2.8

Результати сформованості педагогічної культури прийомних батьків за операційно-діяльнісним компонентом, у %

Рівні/ показ- ники	Використан ня ефективних методів та прийомів спілкування		Уміння вирішувати конфлікт		Демократич ний стиль взаємодії з дитиною		Експертне оцінювання		Середнє за критерієм	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	9,52	13,64	19,05	18,18	9,52	13,64	9,52	13,64	11,91	14,78
Середній	23,81	27,27	57,14	59,09	42,86	45,45	47,62	45,45	42,85	44,32
Низький	66,67	59,09	23,81	22,73	47,62	40,91	42,86	40,91	45,24	40,91

Узагальнюючи дані за всіма компонентами ми дістали такі результати контрольного експерименту (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Результати сформованості педагогічної культури прийомних батьків контрольного експерименту, у %

Рівні/ показ- ники	Когнітивний компонент	Аксіологічний компонент	Операційно- діяльнісний компонент	Середнє по ФЕ

Продовження таблиці 2.9.

Групи	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	16,67	18,18	10,72	17,05	11,91	14,78	13,10	16,67
Середній	50,00	53,41	53,57	53,41	42,85	44,32	48,81	50,38
Низький	33,33	28,41	35,71	29,54	45,24	40,91	38,09	32,95

Отже, за результатами контрольного експерименту нові рівні педагогічної культури прийомних батьків обох груп мають певні відмінності та складають: високий рівень – 13,1 % контрольна група, що на 1 % краще ніж на констатувальному етапі та 16,67 % – експериментальна, що на 3,79 % більше ніж на попередньому етапі; середній рівень – 48,81 % контрольна група (фактично без змін) та 50,38 % експериментальна, що на 2,31 % більше ніж на констатувальному етапі; низький рівень – 38,09 % контрольна група (незначне покращення) та 32,95 % – експериментальна група, що на 6,07 % нижче ніж на констатувальному етапі. Порівняння результатів експериментальної групи на констатувальному та контрольному етапах представлено на рисунку 2.1.

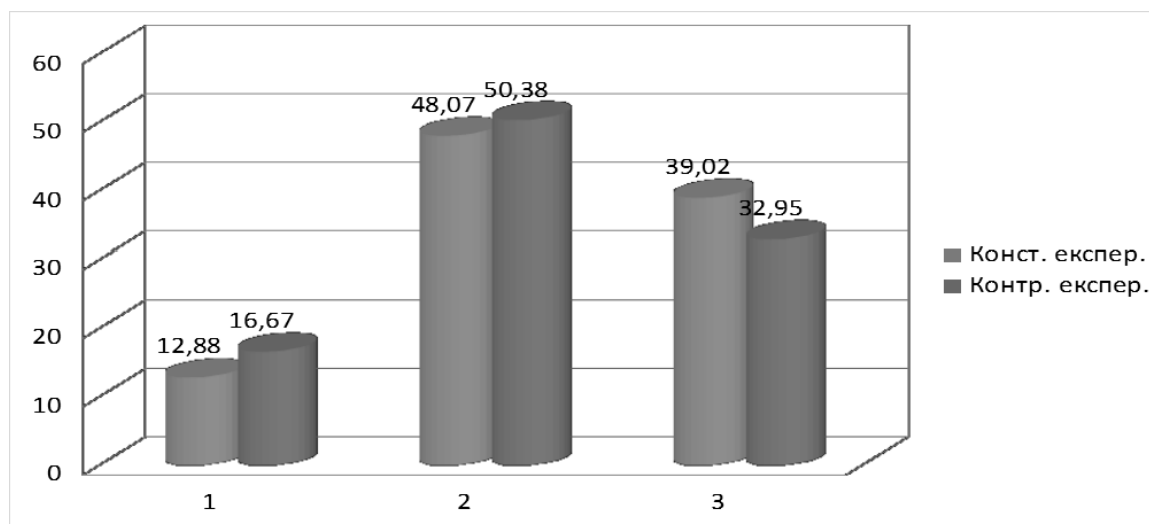

Рисунок 2.1. – Порівняння результатів ЕГ на констатувальному та контрольному етапах.

Отже, отримані дані та результати контрольного дослідження проблеми підвищення педагогічної культури прийомних батьків в цілому підтверджують

ефективність впровадженої соціально-педагогічної програми з формування педагогічної культури прийомних батьків. Проте, отримані результати не занадто суттєві, втім, враховуючі важливість підвищення педагогічної культури прийомних батьків, на нашу думку, це вже свідчить про позитивну динаміку.

ВИСНОВКИ

Отже, проведене теоретико-практичне дослідження проблеми педагогічної культури прийомних батьків дозволило зробити наступні висновки.

1. Визначено сутність поняття «педагогічна культура батьків», під якою розуміємо достатню підготовленість батьків до виховання дітей в умовах сім'ї, яка відображає їх зрілість як вихователів і проявляється у процесі родинно-шкільного виховання.

До структури педагогічної культури батьків входять такі елементи: психолого-педагогічні знання (уявлення батьків про вікову динаміку розвитку дитини, самоцінність періоду дошкільного дитинства, про основні завдання виховання, що виявляються у ставленні до дитини, в оцінюванні її поведінки, реальній діяльності та спілкуванні з нею); педагогічна і психологічна компетентність (здатність зрозуміти потреби дітей, раціонально спрямувати зусилля і засоби на уміння бачити перспективи розвитку дитини); психолого-педагогічна рефлексія (вміння батьків аналізувати, критично оцінювати власну виховну діяльність, знаходити причини своїх педагогічних помилок); емпатія (співпереживання, адекватна реакція на вчинки й почуття дітей).

2. Аналіз закордонного досвіду формування педагогічної культури прийомних батьків дозволив визначити такі заходи школи, що характеризуються високим рівнем зацікавленості країн Європи та Америки у тісній співпраці соціальних служб, закладів освіти з батьками (у тому числі й прийомними) щодо їхньої підготовки та вдосконалення виконання батьківських функцій. Так, Служби підтримки молодих сімей та раннього дитинства у Північній Ірландії реалізують програму з попередження раннього соціального сирітства «Family Support» (Підтримка сім'ї) – програма з відвідування сім'ї вдома, за якою пропонується практична допомога та емоційна підтримка родинам і громаді (догляд за дитиною, підтримка здоров'я та гігієни, ведення домашнього господарства; консультування з питань щодо розподілу бюджету, купівель,

приготування їжі й харчування – узагалі дбають про здоров'я й добробут сім'ї).

У США програми «Family Wellness Associates» передбачають допомогу різним сім'ям: пропонують учасникам розвинути навички «виживання» для здорових сімей, концепції та ресурси щодо попередження насильства в сім'ї, представляють кроки послідовних сімей, засновані на дослідженнях досвіду успішних родин.

У Великій Британії особливу роль займає підготовка вміння фостерних батьків налагоджувати дієві професійні контакти і співпрацю з різними соціальними інститутами (представниками соціальних служб), які несуть юридичну і моральну відповідальність за кожну дитину, направлену у нове середовище. Соціально-педагогічна робота шкіл з прийомними сім'ями учнів здійснюється на основі діагностики сім'ї (опитувальники, обстеження умов життя дитини тощо), через соціальні служби освіти, шкільних соціальних педагогів і працівників, взаємодію їх з державними і недержавними установами, роботу гарячих телефонних ліній, спільні з батьками екскурсії, ярмарки, добродійні заходи тощо. Змістом соціально-педагогічної роботи є: виховання дітей у прийомній сім'ї, спеціальні послуги з навчання (направлення на навчання за спеціальними програмами), консультації з проблем дитини в сім'ї та середовищі.

3. Нами було визначено особливості функціонування прийомних сімей. Приймна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей на підприємствах, в установах та організаціях без спеціальних на те повноважень. Вони несуть персональну відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток прийомних дітей, а також за дотримання принципу конфіденційності інформації щодо ураження прийомних дітей ВІЛ-інфекцією.

Наявність відповідного рівня професійної компетентності прийомних батьків є елементом їх готовності до виховання дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування. До найважливіших сфер професійної компетенції прийомних батьків належать: задоволення потреб у повноцінному розвитку прийомної дитини, захист та виховання дитини-сироти; підтримка стабільності в її житті; представництво інтересів дитини-сироти тощо. Компетентність прийомних батьків формується не тільки завдяки отриманим знанням та апробованим навичкам і вмінням, а й на основі власної життєвого досвіду, розуміння різних підходів до ситуації та вибору методів її рішення.

4. Розкрито сутність та зміст соціально-педагогічної роботи з формування педагогічної культури прийомних батьків. Формування педагогічної культури прийомних батьків, можна розглядати як просвітницьку роботу з надання батькам наукових психолого-педагогічних, фізіолого-гігієнічних і правових знань про сутність виховного процесу, розвиток і формування особистості дитини на різних вікових етапах, особливості родинного виховання, вплив сім'ї і внутрісімейних стосунків на виховання дітей, а також роботу щодо формування вмінь і навичок з виховання дітей.

До методів формування педагогічної культури прийомних батьків належать такі: інформування, мозковий штурм, дискусія, міні-лекція, рольова гра, метод проблемних ситуацій. Форми: тренінг, лекції-бесіди, педагогічні лекторії; індивідуальні (самоосвіта, самовдосконалення); батьківські збори, консультації.

Особливо необхідні прийомним батькам знання про: психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених, батьківського піклування (депривація, формування прихильності, психотравма, минулий досвід дитини); - загальні питання психології розвитку дитини; особливості розвитку дитини на різних вікових етапах: дошкільний, молодший шкільний, підлітковий період, вікові кризи); роль особистості батьків у вихованні прийомної дитини, а також основи взаємодії прийомних батьків з членами кровної сім'ї дитини; різні методи виховання дітей в прийомній сім'ї; особливості спілкування і взаємодії в прийомній сім'ї; організацію дозвілля з прийомними дітьми, які потребують особливої педагогічної уваги, у зв'язку з обмеженими можливостями здоров'я,

наявністю особливих освітніх потреб, схильністю до різних проявів девіантної поведінки тощо

Прийомні батьки повинні уміти: організовувати спільні соціально-орієнтовані та дозвілєві виховні справи, направлені на підвищення власного потенціалу у сфері соціальної адаптації вихованців, які мають соціальний статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; здійснювати виховну роботу, направлену на корекцію поведінки та реабілітацію вихованців, що проживають в сім'ї.

5. Дослідження вихідного рівня педагогічної культури прийомних батьків було проведено на базі Комунального закладу «Кам'янська спеціальна загальноосвітня школа - інтернат» Запорізької обласної ради. У дослідженні взяли участь прийомні батьки двох груп: у контрольній групі – 11 батьків, у експериментальній – 12 батьків. Констатувальний етап дослідження проводився у жовтні 2019 року. За результатами дослідження було виявлено, що вихідні рівні педагогічної культури прийомних батьків обох груп приблизно однакові та складають: високий рівень – 12,7 % контрольна група та 12,88 % – експериментальна; середній рівень – 48,41 % контрольна група та 48,07 % експериментальна; низький рівень – 38,89 % контрольна група та 39,02 % – експериментальна група. Тобто переважає середній та низький рівень педагогічної культури прийомних батьків.

6. Було розроблено та впроваджено у діяльність Комунального закладу «Кам'янська спеціальна загальноосвітня школа - інтернат» Запорізької обласної ради програму з формування педагогічної культури прийомних батьків. Метою програми було підвищення рівня педагогічної культури прийомних батьків. Завдання: формування уявлення про психофізіологічні можливості дітей різного віку, що дають можливість успішно оволодіти різними видами діяльності, вміннями, навичками, нормами поведінки; уявлення про зміст ролі батьків у вихованні прийомної дитини; сприяння розвитку ефективного типу батьківського ставлення до дитини, почуття відповідальності за процес розвитку і виховання прийомної дитини у сім'ї; формування вмінь та навичок

щодо реалізації методів ефективного спілкування та виховання, здатності до конструктивного вирішення конфліктів та реалізації демократичного стилю виховання дитини у сім'ї; формування здатності прийомних батьків до саморефлексії, самоконтролю, саморегулювання, самовдосконалення батьківських умінь.

Визначено компоненти педагогічної культури батьків: когнітивний компонент (знання про психічний розвиток дітей різного віку; знання про індивідуальні особливості своєї дитини, взаємодії з нею; знання про зміст, методи і прийоми виховання); аксіологічний (тип батьківського ставлення до дитини; почуття відповідальності; здатність до рефлексії самоконтролю, саморегулювання); операційно-діяльнісний (використання ефективних методів та прийомів спілкування; уміння вирішувати конфлікти; демократичний стиль взаємодії з дитиною). На основі визначених критеріїв виокремлено три рівні педагогічної культури прийомних батьків: високий, середній та низький.

При порівнянні результатів констатувального та контрольного етапів дослідження виявлено певні позитивні зміни в експериментальній групі. Порівняння відбувалося як з контрольною групою так і по результатах констатувального та контрольного етапів експериментальної групи.

За результатами контрольного експерименту рівні педагогічної культури прийомних батьків експериментальної групи мають певні відмінності та складають: на початку експерименту високий рівень був у 12,88 % батьків та наприкінці впровадження програми кількість прийомних батьків з високим рівнем педагогічної культури підвищилась до 16,67 %; на початку експерименту середній рівень педагогічної культури спостерігався у 48,81 % прийомних батьків, а наприкінці – у 50,38 %; зменшилася кількість прийомних батьків із низьким рівнем педагогічної культури з 39,02 % до 32,95 % після упровадження програми. Такі результати засвідчують позитивну динаміку у підвищенні рівня педагогічної культури прийомних батьків.

Отже, мету дослідження – перевірити ефективність програми формування педагогічної культури прийомних батьків, досягнуто.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молодї сім'ї : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 116 с.
2. Бєвз Г. М. Прийомна сім'я: перші кроки до альтернативних форм опіки дітей. *Педагогіка і психологія*. 2013. № 1. С. 62-66.
3. Безлюдна В. В. Система соціально-педагогічної роботи з сім'єю в США : стан дослідженості проблеми. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Педагогічні науки», 2012. Випуск 216. Частина 1. С. 3-7.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Логос, 2003. 134 с.
5. Безпалько О. В. Проблеми становлення інституту соціальних педагогів у загальноосвітньому навчальному закладі України. URL : <http://www.psyh.kiev.ua/> (дата звернення 20.08.2020).
6. Бєх І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
7. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 343 с.
8. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной среды ребенка. *Изучение мотивации поведения детей и подростков*. Москва : Педагогика, 1972. С. 45-51.
9. Болтівець С. Соціально-педагогічний патронаж : нова суспільна місія дитячого садка. *Дошкільне виховання*. 1999. № 4. С. 5-6.
10. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ , 2007. 235 с.
11. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями в громаді. *Проблеми педагогічних технологій : зб. наук. праць*. Луцьк, 2004. № 3-4. С. 72-77.
12. Буніна Л. М. Формування в молодих сімей педагогічної культури засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії. *Науковий вісник*

- Донбасу*. 2012. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2012_1_21.pdf (дата звернення 20.07.2020).
13. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика. Москва : Академия, 1990. 440 с.
 14. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для вихователів, учителів та українських родин. Брюссель – Торонто – Нью-Йорк – Лондон – Мюнхен : Видавництво Центральної управи Спілки Української Молоді, 1976. 376 с.
 15. Вдовенко Т. В. Социальная работа в сфере досуга в странах Западной Европы. Санкт-Петербург : СПбГУП, 1999. 164 с.
 16. Веретенко Т. Г., Алексеєнко Т. Ф., Басюк Т. П., Безпалько О. В. Соціально-педагогічна робота у закладах освіти. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник для студ. вищ. навч. закладів] / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
 17. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів : Просвіта, 1996. 238 с.
 18. Головань Н. О. Вікові особливості дітей шестирічного віку та їх діагностика. Навчання і виховання шестирічних першокласників. Київ : Освіта, 1990. С. 52-67.
 19. Головатий В., Калініна А., Виноградова О. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / за ред. Т. Ф. Алексеєнко. Київ: Основа Принт, 2007. 128 с.
 20. Губенко Д. О. Методологія медіа-досліджень. URL : <http://uk.wikibooks.org/wiki> (дата звернення 10.07.2020).
 21. Гурко Т. А. Вариативность представлений в сфере родительства. *Социс*. 2000. № 11. С. 90-96.
 22. Декларація прав дитини. *Дитинство в Україні: права, гарантії, захист* (зб. документів) : Ч.1. Київ : АТ «Столиця», 2008. С. 17-19.
 23. Деснова І. С. Формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах дошкільного навчального закладу : дис. ... кандидата пед. наук :

- 13.00.08 / Деснова Ірина Сергіївна / Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет». Ялта, 2010. 212 с.
24. Дичківська І. Соціально-педагогічна компетентність: інноваційні підходи . *Дошкільне виховання*.2009. № 7.С. 10-14.
25. Дмитрук Т. В. Формування психолого-педагогічної культури батьків (сучасні форми взаємодії з батьками). Хмельницький : Управління освіти Хмельницької міської ради, 2013. 55 с.
26. Допоможемо батькам бути педагогами і психологами : методичний посібник із досвіду роботи методиста-психолога / укл. З. Г. Короткая. Кременчук : Кременчуцький міський центр практичної психології і соціальної роботи, 2008. 92 с.
27. Дробат Л. Як зламати загорожу навколо наших душ? Проблеми соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, що залишилися без опіки батьків. *Освіта*. 2009. 25 серпня-1 вересня. С. 7.
28. Заверико Н. В. Теоретичні засади соціально-педагогічної технології роботи з підлітками. *Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Управління. Серія 11. Випуск 2. 2004. С. 81-87.
29. Запорожець О. В. Про значення ранніх періодів дитинства для формування особистості дитини. *Сучасні проблеми дошкільної освіти та педагогічні технології : збірник наукових праць*. Смоленськ : СДПУ, 1998 . С.3-10.
30. Ігнатенко К. В. Сутність та структура готовності прийомних батьків до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» URL : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/nn12/10ikvpbp.pdf> (дата звернення 09.09.2020)
31. Інформація і право : інформаційно-довідниковий бюлетень. Київ : Логос, 2005. № 1. 251 с.
32. Карнаухова М. В. Психолого-педагогическое просвещение как фактор развития педагогической культуры родителей. *Портал современных педагогических ресурсов*. URL : http://intellectinvest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_

- sciencevypuski_n2_2010_st_6/ (дата звернення 19.06.2020).
33. Коновалова Е. Н. Содержание и особенности социально-педагогической работы с семьей в США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Казань, 2002. 186 с.
 34. Конончук А. І. Соціально-педагогічна робота з сім'єю з підвищення педагогічної культури батьків. *Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 5. URL : file:///C:/Users/Dom/Downloads/Nzsp_2012_5_10%20(3).pdf (дата звернення 01.05.2020)
 35. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ : Преса України, 1997. 80 с.
 36. Корнюшина Р. В. Зарубежный опыт социальной работы : учебное пособие. Владивосток : ЕИДОТ ДВГУ, 2004. 84 с.
 37. Королева Н.Е. Содержание подготовки социальных работников для учебных заведений в США и Великобритании: дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.01. Казань, 2003. 185 с.
 38. Лактионова Г. М., Шипиленко Е. С. , Братусь И. В.. Инновационные формы опеки детей: международный и национальный опыт / под общ. ред. Г. М. Лактионовой. Київ : Науковий світ, 2001. 61 с.
 39. Ленів З. Особливості діяльності арттерапевтичного інклюзивного центру творчого розвитку дітей «Калинонька». *Простір арттерапії: структура, хаос, стихія*: матеріали VI міжн. наук.-практ. конф. / ред. А. П. Чупрікова, Л. А. Найдьонові, О. А. Брусенко-Кузнецова та ін. Київ : Міленіум, 2009. С. 31-33.
 40. Ментс М. В. Эффективное использование ролевых игр в тренинге. Пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 208 с.
 41. Новак Е. С., Лозовская Е. Г., Кузнецова М. А. Социальная работа за рубежом : учеб. Пособие / под общ. ред. Е. С. Новак. Волгоград : Издательство ВолГУ, 2001. 172 с.
 42. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. Москва : ТЦ «Сфера», 2001. 480 с.

43. Олиференко Л. Я., Шульга Т. И., Дементьева И. Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. Москва : Академия, 2002. 256 с.
44. Оліфірович Н.І., Зінкевич-Куземкіна Т. А. Психологія сімейних криз. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 360 с .
45. Орієнтовний зміст виховання в національній школі : метод. реком. / за заг. ред. Є. І. Коваленко. Київ : ІЗМН, 1996. 136 с.
46. Педагогічний словник для молодих батьків / за ред. В. Г. Постового. Київ : ДЦССМ, 2002. 348 с.
47. Поліщук В. Підготовка фахівців соціальної роботи вищої кваліфікації у США. *Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євроінтеграції: Матери регіонального наук.-прак. семін.* (20-11 травня 2008 р., Тернопіль) . Тернопіль : Тернопільський державний педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка, 2008. С. 215-218.
48. Постовий В. Г., Невмержицький О. А. Сім'я та школа : проблеми виховання дітей : посіб. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 356 с.
49. Постовий В. Г. Сучасна сім'я та її педагогіка. Київ : Просвіта, 1994. 284 с.
50. Прийомна сім'я : оцінка ефективності опіки (Методичні рекомендації для соціальних працівників) / О. О. Яременко, Н. М. Комарова, Г. М. Бевз та ін. Київ : Український ін-т соц. досліджень. 2000. 78 с.
51. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Автор. кол.: Ю. М. Якубова, О. Г. Антонова-Турченко, М. М. Московка. Київ : Студцентр, 2008. 137 с.
52. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : закон України від 13.02.2020 р. №2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 19.05.2020).
53. Про здійснення соціально-педагогічного патронату : лист Міністерства освіти і науки України від 17.12.2008р. № 1/9–811. *Дошкільне виховання.* 2009. № 2. С. 3-5.
54. Про освіту : закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL :

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>(дата звернення: 12.05.2020).
55. Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2402-14#Text> (дата звернення: 12.05.2020)
56. Про соціальні послуги : закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>(дата звернення: 12.05.2020).
57. Про загальну середню освіту : закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/651-14/page2> (дата звернення: 12.05.2020).
58. Про охорону дитинства : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. С. 604-614.
59. Пузырева О. И. Совместная работа школы, семьи и общины по обучению и воспитанию сельских школьников в США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2005. 260 с.
60. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки: тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / авт.-упоряд.: В. Г. Головатий, А. В. Калініна; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Київ : Основа-Принт, 2007. 128 с.
61. Родинно-сімейна енциклопедія / За ред. Ф. С. Арват, В. М. Благіна. Київ : Богдан, 1996. 314 с.
62. Роль сім'ї у задоволенні потреб дитини: ресурси та фактори ризику: методичний посібник для тренера. Київ : Партнерство «Кожній дитині», 2017. 36 с. С. 13.
63. Романовська О. О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини 13.00.05 – соціальна педагогіка : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2002. 25 с. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7949/1/Romanovska.pdf> (дата звернення: 15.06.2020)
64. Русин Галина. Педагогічна культура батьків як основа покращення взаємодії

- сім'ї та школи. *Обрії*. № 1(36), 2013. URL :
file:///C:/Users/Dom/Downloads/obrii_2013_1_31.pdf(дата звернення:
12.05.2020)
65. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947-III. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 12.05.2020)
66. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр
учбової літератури, 2008. 336 с.
67. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / ред. І. Д. Зверєва.
Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
68. Соціальна робота з дітьми та молоддю : проблеми, пошуки, перспективи / за
заг. редакцією Пінчук І. М., Толстоухової С. В. Київ : УДЦССМ, 2000.
Випуск 1. 276 с.
69. Соціальні аспекти функціонування дитячих будинків сімейного типу (за
підсумками соціологічного опитування батьків-вихователів дитячих
будинків сімейного типу) : аналітична записка / Автор. кол.: Л. С. Волинець,
О. О. Яременко, О. М. Балакірева, І. В. Пеша. Київ : УІСО, 2001. 23 с.
70. Створення та функціонування прийомних сімей : навчальний посібник для
державних службовців / О. О. Яременко, Н. М. Комарова, Л. С. Волинець,
І. В. Пеша. Київ : Український ін-т соц. досліджень, 2000. 128 с.
71. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ :
Рад. школа, 1977. Т.3. С. 7-279.
72. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. школа, 1978. 229 с.
73. Теорія та методика співпраці з родинами навчально-методичний комплекс
навчальної дисципліни. Миколаїв : Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського, 2017. URL :
[http://preschool.mdu.edu.ua/wp-
content/uploads/2018/01/%D0%9D%D0%9C%D0%9A-
%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%AF-%D0%A2%D0%90-
%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%9A%D0%90-
%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%A6%](http://preschool.mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/%D0%9D%D0%9C%D0%9A-%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%AF-%D0%A2%D0%90-%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%9A%D0%90-%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%A6%)

D0%86-%D0%97-.pdf (дата звернення: 02.05.2020)

74. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками. Науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. Київ : УДЦССМ, 2000. 88 с.
75. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник. Київ : ДЦССМ, 2002. 132 с.
76. Трубавіна І. М., Бугаєць Н. А. Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи. Харків : ХНПУ, 2001. 101 с.
77. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія та методика : монографія. Харків : Нове слово, 2007. 398 с.
78. Фельдман О. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Законопроект від 25.03.04 № 2333. *Парламент*. 2004. № 6. С. 2-9.
79. Целых М. П. Социальная работа за рубежом : Соединенные Штаты Америки : учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. Москва : Академия, 2007. 128 с.
80. Шкелебей Віталія. Педагогічна культура батьків як один із важливих компонентів формування особистості молодшого школяра. URL : <http://conference.pu.if.ua/forum/files/11-13052016/3/Shkelebej.pdf> (дата звернення: 12.05.2020)
81. Щербакова С. Н. Формирование психолого-педагогической культуры родителей : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1998. 219 с.
82. Hartman A. The family: A central focus for practice. *Social Work*. 1994. P.7-13.
83. Ooms T. Adapting Healthy Marriage Programs for Disadvantaged and Culturally Diverse Populations: What are the issues? 2007. 12 p. (Policy brief. Couples and Marriage Series).
84. Tsurkan T. Preparing Pre-Service Teachers to the Parent-Teacher Partnerships. In O. Clipa (Ed.), 15th Edition of the International Conference on Sciences of Education, ICSED 2017, 9-10 June 2017, Suceava (Romania). P. 387-394.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета-міні-тест «Батьки і діти»

Мета: з'ясувати стосунки батьків зі своїми дітьми

1. Чи знаєте ви здібності своєї дитини?

Ні – 0 Намагаюся взнати – 3 Так – 5

2. Чи вирішуєте разом із дитиною її особисті проблеми?

У дитини проблем не буває – 0 Навряд чи – 3 Думаю, що так – 5

3. Що ви можете сказати про темперамент своєї дитини?

Нічого – 0 Подібний до мого – 3 Знаю і зважаю на нього – 5

4. Чи звертаєте ви увагу на фізичний стан своєї дитини (поставу і т.п.)?

Не маю часу – 0 Думаю, що так – 3 Вважаю, що це дуже важливо – 5

5. Музика, образотворче мистецтво, художня література допомагають вихованню в дитини почуття краси, гармонії?

Це марнування часу – 0 Не знаю – 3 Здається, так – 5

6. Якщо дитина вчинила негарно, чи розумієте ви, що це може бути результатом вашого неправильного виховання?

Цього не може бути – 0 Не знаю – 3 Можливо – 5

7. Приходячи з роботи у розлюченому стані, ви часто вихлюпуєте свій гнів на дитину? Так – 0 Не замислююся над цим – 3

Намагаюся контролювати свої емоції і залишати за дверима домівки проблеми, які стосуються роботи – 5

8. Якби вам запропонували цікаву подорож, чи взяли б ви з собою дитину?

Люблю відпочивати на самоті – 0 Не знаю – 3

Обов'язково, якщо це було б можливо – 5

9. Якщо вчитель нарікатиме на вашу дитину, ви відразу розлютитесь?

Так – 0 Дивлячись за що – 3

Вислухаю дитину і постараюсь розібратись у суті речей – 5

10. Як ви вважаєте: дитина скоріше прислухається до вашої думки, ніж до думки когось іншого (свого товариша, іншого дорослого)?

Гадаю, що ні – 0 Безперечно – 3 Гадаю, що моя думка має для неї вагу – 5

Інтерпретація результатів:

0 – 20. Батьки мають приділяти своїм дітям якомога більше уваги.

21 – 35. Батьки звертають увагу на проблеми своїх дітей, але повністю вирішувати їх не мають або можливостей, або знань, або часу.

36 – 50. Гарні стосунки в сім'ї дозволяють спільно розв'язувати проблемні ситуації, прекрасно розуміти один одного. Але не слід забувати про виховання самостійності і самодостатності.

Анкета «Чи знаєте Ви своїх дітей»

Мета: з'ясувати знання батьків стосовно своїх дітей.

1. Що любить читати Ваша дитина?
2. Що любить робити у вільний час?
3. Яка улюблена справа?
4. Який улюблений колір?
5. Які телепередачі любить?
6. Про що мріє?
7. Що засмучує дитину найбільше?
8. Чи подобається Ви своїй дитині?
9. Чи розповідає про свій день?
10. Чи знаєте ви друзів своєї дитини?
11. Чи маєте з дитиною спільний активний відпочинок?

Анкета «Чи сприяєте Ви розвитку особистості своєї дитини»

Мета: З'ясувати рівень сформованості у батьків вміння розвивати дитину, як особистість.

1. Я відповідаю на всі запитання дитини терпляче і чесно.

2. Всі запитання і висловлювання дитини сприймаю серйозно.
3. Не сварю дитину за безлад у кімнаті чи на столі.
4. Показую дитині, що її люблять такою, яка вона є, а не за її досягнення.
5. Доручаю посильну роботу по господарству.
6. Допмагаю дитині складати особисті плани й приймати рішення.
7. Беру сина (доньку) в поїздки цікавими місцями.
8. Сприяю у спілкуванні з дітьми різних соціальних верств.
9. Встановлюю розумні стандартні поведінки і стежу, щоб дитина їх дотримувалась.
10. Ніколи не кажу дитині, що вона гірша від інших дітей.
11. Не караю приниженням.
12. Забезпечую книгами і матеріалами для її улюблених занять.
13. Привчаю мислити самостійно.
14. Регулярно читаю дитині.
15. Спонукаю фантазувати.
16. Уважно ставлюся до індивідуальних потреб дитини.
17. Щодня знаходжу час, щоб побути з дитиною наодинці.
18. Залучаю дитину до участі у планування сімейних справ і подорожей.
19. Ніколи не дорікаю за допущенні помилки.
20. Хвалю за вивчені нею вірші, розповіді та пісні.
21. Навчаю дитину вільно спілкуватися з дорослими.
22. Завжди знаходжу час для гри з дитиною її улюбленими іграшками.
23. У заняттях дитини знаходжу те, що гідно похвалити.
24. Не хвалю дитину безпредметно і нещиро.
25. Я завжди відвертий в оцінці своїх почуттів стосовно дитини.
26. Не існує тем, які я повністю вилучаю з обговорення з дитиною.
27. Даю змогу самостійно приймати рішення.
28. Раджу їй, які телепрограми заслуговують на увагу.
30. Розвиваю у дитини позитивне сприйняття власних здібностей.

Додаток Б

Анкета «Стиль виховання»

Мета: визначити провідний стиль виховання та взаємовідносин в родині.

Чи можете ви :

1. У будь-яку мить облишити свої справи заради спілкування з дитиною?
2. Попросити поради у дитини, незважаючи на її вік?
3. Зізнатися дитині у власній помилці?
4. Вибачитися перед дитиною у випадку, якщо були не праві?
5. Опанувати себе і зберегти самовладання, навіть якщо вчинок дитини вивів вас із себе?
6. Поставити себе на місце дитини?
7. Повірити хоча б на хвилинку, що ви добра фея чи прекрасний принц?
8. Розповісти дитині повчальний випадок з свого дитинства, який охарактеризує вас не з кращого боку?
9. Утримуватися від прізвиськ і висловів, які можуть образити дитину?
10. Пообіцяти дитині виконати її бажання за умови гарної поведінки?
11. Домовитися з дитиною про один день, в який вона може робити, що їй заманеться, і ви не заважатимете?
12. Не прореагувати, якщо ваша дитина вдарила, штовхнула чи незаслужено скривдила іншу дитину?
13. Не зважати на сльози, примхи, прохання дитини, якщо знаєте, що це забаганка?

Варіанти відповідей : А – завжди можу і так дію (3 бали);

Б – можу, але не завжди так дію (2 бали); В – не можу (1 бал)

Висновок :

Від 30 до 39 балів. Ви дотримуетесь правильних принципів виховання.

Від 16 до 30 балів. Ваш метод виховання – палиця і пряник.

Менше 16 балів. У вас немає педагогічних навичок і бажання виховувати

дитину.

Тест для батьків «На чому ґрунтуються стосунки батька й матері з дитиною?»

Якщо ви згодні з наведеними нижче підтвердженнями, запишіть собі 1 бал. Якщо ні – 0 балів.

- Іноді дуже шкода, що дитина виросте і стане дорослою;
- Якщо дитина говорить неправду, то вона, швидше за все, не бреше, а фантазує;
- Сучасні шкільні програми надто складні;
- Мати повинна бути емоційним посередником між дитиною і батьком, тому батькові властива надмірна суворість;
- Якщо дитина зайнята корисною справою, але в неї нічого не виходить, слід похвалити за зусилля;
- Наївна безпосередність – це скоріше достоїнство дитячого віку, а не недолік;
- Якщо дитина не засинає в темряві, їй необхідна лампа-каганець;
- Багато дитячих витівок пояснюються поганим впливом однолітків.
- У кожної дитини є свої достоїнства, які набагато важливіші від недоліків;
- Дитина могла б досягти великих успіхів, якби вчителі ставилися до неї доброзичливо;
- Коли батько й мати по-різному оцінюють поведінку дитини, важливішою має бути думка матері, оскільки жінки – природжені вихователі;
- У дитинстві всім необхідні заняття спортом;
- За сімейним столом кращі шматочки слід віддавати дітям;
- Дитяча неслухняність часто виникає тому, що батьки вимагають від дитини неймовірного;
- Коли дитина подорослішає, то неминуче зустрине в житті труднощі, тому обов'язок батьків – до цього часу відводити дітей від них.

Підсумки: 15 балів Батько. Ви недооцінюєте роль чоловіка у вихованні.

Ваша вимогливість до дитини буває продиктована вашим настроєм, а не поведінкою дитини. Мати. Ви дуже любите дитину, але забуваєте про те, що дитина виросте й вирішуватиме свої проблеми самостійно.

8 – 11 балів. Батько. У вихованні дитини є відстороненість. Мати. Дитині необхідно більше вашої емоційної участі в її житті.

Менше 8 балів. Батько. Не будьте занадто суворим до своєї дитини. Мати. Вашій дитині потрібно більше м'якості та заохочення.

Додаток В

Заняття 1

Хід заняття

I. Організація групи

Гра «Візитна картка»

Психолог пропонує кожному учаснику заповнити невелику анкету-візитку та приколоту її до свого одягу. Анкета-візитка може містити такі пункти: Ім'я. Прізвище. Знак зодіаку. Професія. Улюблений колір. Улюблена страва. Хобі. Інше.

Після цього учасники прогулюються по кімнаті та розглядають «візитки» один в одного.

Якщо якийсь пункт збігається, вони потискають один одному руки.

II. Бесіда «Роль і значення сім'ї в нашому житті»

Соціальний педагог. Про значення сім'ї в житті людини написано багато книжок наукового й публіцистичного змісту. Їх автори намагаються з'ясувати, для чого людині потрібна сім'я, чому люди прагнуть до її створення, навіть придумують правила сімейного життя.

Для жінки сім'я – це можливість нормального існування у складному світі, спокій і впевненість у собі, матеріальна та моральна підтримка. Чоловіку сім'я дає стимул до життя, допомагає в подоланні негараздів. Для дитини сім'я важлива тим, що саме вона дає перші й найважливіші знання про життя, тут вона одержує повноцінне виховання. Сім'я створює матеріальні й моральні умови для її зростання, формує моральні життєві засади та статево-рольові установки.

Даючи характеристику сім'ї, ми називаємо її великою чи маленькою, повною або неповною, зрілою чи проблемною, благополучною й неблагополучною, щасливою й нещасливою.

Людина може бути щаслива в сім'ї, де всі щасливі й мають можливості

для розвитку та вдосконалення. Кожний її член створює сімейне щастя, не полишаючи цієї складної справи все життя.

Сучасна жінка багато проблем з успіхом бере на себе, відмежовуючи від них чоловіка. Цей процес має дві сторони: позитивну, яка полягає в тому, що жінка наближається до ролі, яку їй належить відігравати, та негативну – завоювання чоловічих позицій. У кожного члена сім'ї існують певні ролі. Чоловік – це ще й батько, голова, годувальник, стратег, який визначає шляхи та напрямки розвитку сім'ї на роки вперед. Жінка – дружина, мати, господиня дому, тактик, який детермінує щоденний розвиток сім'ї. Вона - сімейний дипломат.

Професіоналізм жінки в сім'ї вимірюється тим, яка вона дружина, мати, кохана; чи справно веде домогосподарство, чи затишно почуває себе чоловік, чи приваблива вона для нього. Дитина – це поєднуюча ланка між чоловіком і жінкою, помічник батька й матері, яка вносить у їхнє життя радість, надає сенсу їхньому існуванню. Якщо немає одного з членів, сім'я може бути щасливою лише в тому випадку, коли хтось бере на себе роль відсутнього.

III. Гра «Чи добре ми знаємо свою дитину»

Психолог пропонує прїємним батькам подумати й у письмовій формі дати відповіді на такі запитання:

- Улюблена страва дитини.
- Чим вона найбільше любить займатись?
- Що насамперед робить, коли повертається зі школи?
- Які якості найбільше цінує в людях?
- Її найулюбленіше свято? Найулюбленіший колір?

Обговорення відповідей

IV. Домашнє завдання

Проаналізуйте стан вашої сім'ї. Як у ній розподіляються ролі? Наскільки вона щаслива? Що необхідно зробити для її подальшого успішного розвитку? Поспостерігайте вдома за дитиною, поставте їй ті самі запитання, які вам пропонувались під час гри. Зверте співпадання (неспівпадання) відповідей.

Запропонуйте дитині відповіді на такі ж запитання, але стосовно батьків. Подивіться, чи співпадають вони з дійсністю. (Чи знає вас ваша дитина?)

Заняття 2

Хід заняття

I. Бесіда «Усі ми родом з дитинства»

Вступне слово психолога. Батьки і діти... Різні покоління, різні смаки, різні погляди... Та, попри цю різноманітність, неоднаковість проявів у життєвих ситуаціях, існує тісний зв'язок між старшими та молодшими. Це відбувається тому, що діти безпосередньо й точно сприймають нас, батьків, повертаючи нам дзеркальне відображення нашої особистості з усіма її сильними та слабкими сторонами. Тому, паралельно з дорослішанням, повсякчас розширювати коло своїх інтересів, аби прищепити дитині потяг до пізнання, потребує самовдосконалення, здатності до любові, прагнення до вияву чуйності, уваги, доброти...

Але як цього досягти? Як знайти ту стежку, що приведе до серця дитини, допоможе нам краще зрозуміти один одного?

Одним зі шляхів у цій непростій справі може стати «подорож у власне дитинство». Частіше пригадуйте себе слабкими й беззахисними, невмілими й недовірливими, егоїстичними й жорсткими, боягузливими та жадібними... Але не забувайте пригадати і свою чуйність, доброту, щирість, відкритість. Пригадайте випадки, коли ви боялись визнати свою провину, повідомити про погану оцінку. Як тоді не хочеться йти додому, у будь-який спосіб відтягується розмова з батьками.

Можливо, ваш син чи донька відчують аналогічні побоювання. Допоможіть їм подолати цей бар'єр відчуження.

Навіщо така подорож? Для того, аби краще зрозуміти свою дитину сьогодні, зараз, у цей самий період її життя, коли ви їй так потрібні. Спогад - це місток до порозуміння, пише Володимир Леві. «Якщо важко з дитиною, якщо відчуваєте, що не розумієте її, лише хвилину на день віддайте спогаду про себе самих у тому самому віці, у становищі, близькому, подібному, бодай у чомусь

схожому. Зусилля не пропаде, знайдеться, можливо, несподіване рішення...», – підказує психолог.

Діти вірять нам і довіряють нашому досвіду. Вони готові нескінченно слухати про наше минуле. «Виявляється, мами, тата і навіть бабусі й дідусі також були такими, як ми. Що ж вони робили, уміли, що відчували?» – так, можливо, думають наші діти. І щиро дивуються, знаходячи щось дуже близьке, знайоме, коли слухають розповіді «здалеку».

II. Дискусія «Ось я у твої роки...» Уведення у проблему.

Психолог. Досить часто говоримо дітям – і малим, і великим, – дорікаючи їм у тому, що вони, на нашу думку, щось не так зробили, не за тією молоддю йдуть, не ті цінності сповідують...

Не так, як ми в їхньому віці чи як інші люди... Не будемо вдаватись у суть претензій, шукати правих чи винних. Мова про інше: за позитивними аргументами ми частіше звертаємося у власне минуле. Ось тут і виникає запитання: а чи всякий приклад – зразок? Чи правомірно «кликати назад», адже часи й мораль змінюються, і навіть дуже стрімко... Як витримати життєву діалектику: з одного боку, треба наставляти, з іншого – кожен має прожити власне життя... Чи обов'язково, якщо вчитись, то маючи за зразок дорослих? Приклад – аргумент, приклад – ілюстрація, приклад – доведення... Чи такий багатогранний зразок?

Запитання для обговорення:

Чи будь-який зразок викликає бажання його наслідувати? Який зразок сильніший – позитивний чи негативний? Чи є у ваших дітей зразок для наслідування? І як він виник: ви дали його дитині чи вона сама його обрала?

III. Вправа «Життєві сценарії»

Відомий американський психолог Ерік Берн розвинув теорію про те, що кожна людина створює свій життєвий сценарій на основі рішень, прийнятих у ранньому дитинстві. Як правило, ми не усвідомлюємо силу впливу, який справляє сценарій на наше життя, оскільки установки виникли так давно, що ми сприймаємо їх як частину своєї особистості. Але вплив залишається значним:

перебуваючи в умовах стресу, ми схильні чинити так, ніби здійснюємо фрагмент сценарію, створеного в минулому, а не виходимо з даного моменту.

Подумайте про сценарій вашої дитини. Ви могли би повправлятися з нею, можливо, навіть перетворивши це на сімейну гру. Якщо це неможливо, спробуйте виконати вправу з позиції вашої дитини. Якими би були її відповіді? В яких випадках ваші сценарії можуть зіткнутися й призвести до конфлікту?

Наприклад, ви переконані в тому, що «тільки все найкраще є дійсно добрим». Це означає, що вам важко прийняти від своєї дитини щось менше, ніж ідеальне. Дитина досить швидко зрозуміє, що ідеалу досягти неможливо, і може вирішити: оскільки вона ніколи не зможе бути «найкращою», то не варто й намагатися. Обов'язково почнуться зіткнення: ви будете вважати дитину лінивою й недостатньо розумною, а вона буде вважати ваші вимоги не виправдано високими.

Використайте цей опитувальник (за Ш. Дейною) для визначення свого сценарію. У кожному переліку тверджень виберіть одне, яке найбільш прийнятне для вас.

1. (а) Я завжди намагаюсь робити все краще, ніж раніше.

(б) Я задоволений, оскільки вважаю, що роблю найкраще з того, чого можу досягти зараз.

(в) Я рідко думаю про те, що роблю; я просто займаюсь тим, що має бути зроблене.

2. (а) Я не буду задоволений, поки не досягну досконалості в тому, що роблю.

(б) Для мене більш важливо радіти своїй роботі, ніж бути кращим у ній.

(в) Я ніколи не досягну добрих результатів; мабуть, я просто пливу за течією разом з іншими.

3. Якби ви намалювали картину, то ви б:

(а) Вирішували, чи варто вам залишити її; викинули б, якби вирішили, що вона недостатньо добре намальована.

(б) Повісили б її туди, де ви могли б дивитись на неї та милуватись нею.

(в) Мабуть, узагалі не почав би малювати, оскільки в мене нічого не вийде.

4. (а) Я вважаю, що друзі повинні поводитись правильно; в іншому випадку я не збираюсь товаришувати з ними.

(б) Я розумію, що друзі можуть іноді підводити мене, але не дозволяю цій обставині порушувати нашу дружбу.

(в) У мене практично немає близьких друзів.

Аналіз результатів діагностики (батьки аналізують свої відповіді на питання опитувальника)

Ведучий. Вибір тверджень групи (а) свідчить про те, що ви встановили для себе досить високу планку. Ваш сценарій – «тільки краще – є достатньо добрим». Хоча на перший погляд це схоже на сценарій для переможця, часто виявляється так, що ті, хто ним користується, відчують себе знедоленими. Проблема полягає в тому, що висота і/або нереальність вашої планки часто несе вам розчарування.

Попадання до групи (б) вказує на те, що ви або маєте гнучкий сценарій, або усвідомили недоліки та переваги своєї ролі й відходите від поведінки «за сценарієм». У цьому випадку ви більш схильні висувати перед собою реальні, досяжні цілі й сприймаєте себе як гідну особистість, незважаючи на свої помилки.

Попадання до групи (в) свідчить, що ви не вважаєте себе людиною, яка чогось варта в цьому світі.

Сценарій типу (а) створить вам багато проблем. Наприклад, ви могли висунути перед собою мету стати «ідеальним» батьком/матір'ю. Це означає, що ваші діти теж мають стати «ідеальними»: як інакше ви зможете досягти своєї мети? Оскільки ніхто не може бути «ідеальним», то на певному етапі вас чекає глибоке розчарування. Ви будете постійно осуджувати себе та своїх дітей, керуючись своїми надзвичайно високими принципами. За виникнення конфліктів ви будете розглядати їх як битви, в яких ви маєте одержати перемогу, а не як звичайні проблеми, які треба вирішити.

Сценарій типу (в) призводить до інших проблем. Якщо вам важко дивитись на себе як на гідну людину, яка має свої права, то вам ще важче ставитись таким чином до інших людей. У випадку конфлікту у вас виникнуть ускладнення з правами та повноваженнями, тому ви будете уникати зіткнень або поступатись. У будь-якому випадку результатом стане ваше обурення й розчарування.

Сценарій типу (б) уявляється найбільш задовільним. У ньому зазначається: що б ви не робили, самі ви залишаєтесь гідною людиною. Якщо ви знаєте про це, то вам не треба посылатися на інших (у тому числі й власних дітей) для підтвердження своєї гідності. Ви можете дозволити іншим бути самим собою, а коли виникнуть проблеми, спробуєте знайти взаємоприйнятне рішення. Ви розумієте, що шлях до розв'язку полягає в розумінні та компромісах, а не в суперечках і примусі.

Психолог. Визначивши свій можливий сценарій, запитайте себе, які частини сценаріїв типу (а) і (в) вам хотілося би поміняти, щоб наблизити їх до сценарію типу (б). Запишіть, що б ви могли зробити для здійснення цих змін.

Батьки висловлюють свої думки.

І знов-таки: поставте ті самі запитання своїй дитині або спробуйте «влізти в її шкіру». Знання власного сценарію та розуміння його співвідношення зі сценарієм вашої дитини та допоможуть вам набути влади над ситуацією.

IV. Підбиття підсумків роботи.